

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRILIGI
TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI
NO`KIS FILIALI
«EKONOMIKA HA`M AWIL XOJALIG`IN BASQARIW» KAFEDRASI

BAKALAVRIAT 5230900-BUXGALTERIYA ESABI HA`M AUDIT
BAG`DARI 4-KURS STUDENTI

Berdikeeva Malika Baymurzaevnanin`

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema: Awil xojalig`ina xizmet ko`rsetiwshi ka`rxanalarda buxgalteriya
esabin sho`lkemlestiriw ha`m finansliq esabatlar du`ziw

Basshi:

«Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası dotsenti, e.i.d.

Do`smuratov Rajapbay Davletbaevich

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası baslig`i,
e.i.k. A.S.Shamshetov
2015 jil «___» _____

Zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2015 jil «___» _____

No`kis-2015 jil

MAZMUNI

KIRISIW	3
I-BAP. AWIL XOJALIG`INA XIZMET KO`RSETIWShI KA`RXANALARDA BUXGALTERIYa ESABIN ShO`LKEMLESTIRIW TIYKARLARI	6
1.1. Xojaliq jrgiziwshi sub`ekttin` sho`lkemlestiriwshilik-ekonomikaliq minezlemesi	6
1.2. Xizmet ko`rsetiwshi ka`rxanalarda buxgalteriya esabin sho`lkemlestiriwdin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri	15
II-BAP. AWIL XOJALIG`INA XIZMET KO`RSETIWShI KA`RXANALARDA FINANSLIQ ESABATTI DU`ZIWDI JETILISTIRIW	24
2.1. Xizmet ko`rsetiwshi ka`rxanalardi finansliq esabatlardan paydalaniw usillari	24
2.2. Ka`rxananin` finansliq na`tiyjeligin analizlewde finansliq esabatlar sistemasin qa`liplestiriwdin` tiykarg`i printsipleri	37
2.3. Finansliq esabatlardi buxgalteriya balansi ha`m finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatlar formalarinda analizlew i	45
JUWMAQLAW	55
PAYDALANILG`AN A`DEBIYaTLAR	58

KIRISIW

Temanin` aktualig`i. Rawajlanip atirg`an bazar ekonomikasinda ha`r qanday ka`rxananin` esap jumislarin duris alip bariw ushin buxgalteriya esabin sho`lkemlestiriw ha`mde finansliq esabatlar du`ziw ka`rxananin` finans na`tiyjeliliginin` o`siwine o`zinin` u`lken ta`sirin ko`rsetedi. Ka`rxananin` finans jag`dayinin` rawajlaniwin ta`miyinlep turiw, turaqlilig`in saqlaw ha`zirgi waqitta u`lken mashqalalardin` biri bolip esaplanadi.

Bazar ekonomikasindag`i basqariw esabatinda ka`rxananin` o`z minnetlemelerin qalay orinlap atirg`anlig`i, qarji menen ta`miyinlew usillari, ka`rxananin` finansliq na`tiyjelerin u`yreniwdegi ko`rsetkishler, o`z-ara birge islesiwshiler arasinda paydanin` qalay bo`listiriliwi, kapital ko`rsetkishleri menen aling`an na`tiyjelerdin` o`zgerisi, rawajlaniw waqtinda finansliq turaqliliqti saqlap qaliw haqqinda ma`seleler ha`m mashqalalar boyinsha teren` izertleniwlerdi talap etedi.

Hu`kimetimiz ta`repi awil xojalig`inda reformalardi teren`lestiriwge u`lken itibar qaratilmaqta. Agrar sala ka`rxanalari basqa xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlar menen udayina o`z-ara esap-kitaplardi a`melge asiradi. Ka`rxanalardin` esap-kitaplari na`tiyjesi ha`mde finansliq-xojaliq xizmeti juwmag`i buxgalteriya finansliq esabatinda uliwmalastiriladi. Sol sebepli awil xojalig`inda buxgalteriya esabi ha`m esabati sistemasin jetilistiriw aktual ma`sele esaplanadi.

Prezidentimiz I.A.Karimov aytip o`tkenindey, «Bu`gingi ku`nde ekonomikada a`mel qilip turg`an esabat aliwdin` pu`tin sistemasin qayta ko`rip shig`iw ma`selesi ayriqsha aktual bolip turipti. Bul a`sirese awil xojalig`i ushin a`hmiyetli bolip esaplanadi».

Ka`rxananin` ekonomikalig` ha`reket etiw - o`zin-o`zi qarji menen ta`miyinlew ha`m o`zin-o`zi qaplaw printsiplerine tiykarlanip onin` tiykarg`i xizmetinde u`zliksiz protsesslerdin` ha`reket etip turiwi bolip tabiladi. Rentabellik bahasi ha`r qanday birge islesiwshiler arasinda qizig`iwshiliqlardi payda etedi.

**Pitkeriw qa`nigelik jumistin` maqseti ha`m waziypalari-** Ka`rxananin` buxgalteriyaliq esabin sho`lkemlestiriw ha`m finansliq esabitti diziwdi analizlew na`tiyjesinde ka`rxananin` na`tiyjelerin u`yreniw ha`m olardi jetilistiriw boyinsha pikir ha`m usinislari beriw.

Usi maqsetti a`melge asiriw ushin pitkeriw qa`nigelik jumisi aldina to`mendegi tiykarg`i **waziypalar** qoyiladi.

- Ka`rxananin` buxgalteriyaliq esabin sho`lkemlestiriw waziypalarin ko`rsetip beriw;
- Finansliq esabatlarg`a qoyilatug`in talaplardi ha`m onin` sebeplerin ha`mde o`zgesheliklerin aniqlaw;
- Ka`rxananin` finansliq esabatlardi du`ziw metodlarin islep shigiw;

**Pitkeriw qa`nigelik jumistin` teoriyalik ha`m metodikalik tiykari.** Izertlew din` teoriyalik ha`m metodikalik tiykarlarin O`zbekstan Respublikasi nizamlari, O`zbekstan Respublikasi Prezidenti Pa`rmanlari ha`m Ministrler Komiteti ta`repinen qabil qiling`an qararlari, ma`mleketimizde awil xojalig`in rawajlandiriw boyinsha qabil qiling`an normativ hu`jjetler payda etedi. Pitkeriw qa`nigelik jumisinde Prezident I.A.Karimovtin` awil xojalig`inda alip barip atirg`an ekonomikalik reformalar, awil xojalig`inin` materialliq-texnikaliq bazasin tu`pten jaqsilaw, bul barada orinlaniwi kerek bolg`an waziypalar bayan etilgen kitaplarinan, usi temag`a tiyisli arnawli a`debiyatlardan paydalanildi.

Izertlew usillari. Izertlew protsessinde ekonomikalik-statistikaliq analiz, statistikaliq mag`liwmatlardi gruppalam, salistirma analiz ha`m basqa da ekonomikalik metodlardan paydalaniladi.

**Pitkeriw qa`nigelik jumistin` a`hmiyeti.** Bul tema boyinsha izertlew jumislari og`ada a`hmiyetli bolip, bunda ka`rxananin` buxgalteriyaliq esabin sho`lkemlestiriw ha`m finansliq esabtin analizlew og`ada a`hmiyetli orinlardin` birin iyeleytug`inlig`i, onin` ka`rxana xizmeti menen tig`iz baylanisli ekenligi toliq ko`rsetilgen.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` du`zilisi. Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` du`zilisi. Usi pitkeriw qa`nigelik jumisti kirisiw, eki bap, juwmaqlaw ha`m paydalanilg`an a`debiyatlar diziminen ibarat.

Kirisiw bo`liminde temanin` aktuallig`i, izertlew ob`ekti jumistin` maqseti ha`m waziypalari, teoriyalıq ha`m metodologiyalıq tiykarlari ha`mde onin` a`hmiyeti ko`rsetilgen.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` birinshi ha`m ekinshi baplarında awıl xojalıg`ına xızmet ko`rsetiwshi ka`rxanalarda buxgalteriya esabın sho`lkemlestiriw ha`m finanslıq esabatlar du`ziw boyınsha ma`seleler qarapo`tilgne

Juwmaqlaw bo`liminde ka`rxananin` tiykarg`i qurallardan na`tiyjeli paydalaniw ushin, onin` o`nim o`ndiriwge ta`siri ha`m tag`i basqa faktorlari boyınsha islengen analiz jumislarinin` tiykarında pikir ha`m usinislari berilgen.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` jaziliwında Buxgalteriya esabi haqqındag`i Nizam, Buxgalteriya esabınin` milliy standartlari, Prezident pa`rmanlari, Ministrler Kabinetinin` qararlari, ekonomikalıq, buxgalteriya esabi, ekonomikalıq analiz ha`m audit pa`nleri boyınsha a`debiyatlardan, buxgalteriyalıq esabat boyınsha formalarından ha`m Shimbay rayoni Shimbay «Bilmahsulot» labarotoriyasinin` 2013-2014-jıllardag`i esabat mag`liwmatlarinan paydalanildi.

**I-BAP. AWIL XOJALIG`INA XIZMET KO`RSETIWShI
KA`RXANALARDA BUXGALTERIYa ESABIN Sho`LKEMLESTIRIW
TIYKARLARI**

**1.1. Xojaliq jrgiziwshi sub`ekttin` sho`lkemlestiriwshilik-ekonomikaliq
minezlemesi**

Shimbay rayoni aymag`ında jaylasqan Sh. Musaev atındag`i Qaraqalpaqstan diyqanshiliq ilimiy-izertlew instituti quramındag`i awil xojalik eginleri ziyankeslerine qarsi entomofaglardi o`rshitiw ha`m o`ndiriske engiziw boyınsha shug`illanatug`ın «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasi Qaraqalpaqstan diyqanshiliq ilimiy-izertlew instituti ilimiy ken`esinin` 25-avgust 2010 jil protokol № 7 qararlari tiykarında awil xojalik eginleri ziyankeslerine qarsi biologiyaliq gu`res usilin alip bariw ushin sho`kemlestirilgen.

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasinin` tiykarg`i xizmeti awil xojalig`i o`nimlerin islep shig`ariwshilarına xizmet ko`rsetiwden ibarat.

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasında ha`zirgi ku`nde 12 xizmetker islemekte. Biolaboratoriyani sho`lkemlestiriwden maqset awil xojaliq o`simliklerin ziyankeslerden ximiyaliq ha`m biologiyaliq qorg`aw bolip tabiladi.

Ka`rxananin` finansliq-xojaliq xizmetin analizlewdan tiykarg`i maqset finansliq xizmetindegi tabis ha`m kemshiliklerin aniqlap, qarjılardan ja`nede tuwri paydalang`an halda esap-kitap ta`rtibin bekkemlewge qaratiladi. Demek, bul o`nim o`ndiriw ha`m oni satiw, qa`rejetlerdi tejew, pul-finans qatnasiqlari ha`m basqa xizmetlerinin` bir-birine baylanislilig`in ko`rsetedi.

1.1-kestede keltirilgen analizdin` za`ru`rligi sonda, onda ka`rxananin` finansliq g`a`rezsizligi, turaqlilig`i, kredit aliwg`a qa`biliyetliligini aniqlawda o`zinin` derekler menen ta`miyinlengenlik ko`rsetkishi za`ru`r a`hmiyetke iye. Joqarida analiz qiling`an kestedeki rezerv ha`m qa`rejetlerdi qaplawg`a o`zinin` dereklerinin` jeterliligini aniqlaw metodi keltirilgen bolip, Keste mag`liwmatlarına itibar beretug`in bolsaq, biz analiz qilip atirg`an Shimbay rayonına qarastı «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasında tovar-materialliq rezervlerin

qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik jag`dayin analiz qilg`animizda to`mendegi na`tiyjelerge erisildi.

1.1-keste

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasinda tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik analizi (2014 jil) (min` swmda)

Ko`rsetkishler	Jil basina	Jil aqirina	Parqi (+, -)
1. O`z qarjilarinin` dereklari	126610,7	142461,3	15850,6
2. Uzaq mu`ddetli aktivler	85099,7	101941,2	16841,5
3. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`z qarjilari dereklari (1-2)	41511,1	40520,1	-991
4. Uzaq mu`ddetli kredit ha`m qariz	-	-	-
5. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`zinin` ha`m uzaq mu`ddetli qariz dereklari (3+4)	41511,1	40520,1	-991
6. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	-	-	-
7. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli ja`mi dereklari (5+6)	41511,1	40520,1	-991
8. Tovar-materialliq rezervlerinin` ja`mi	1047,9	9854	8806,1
9. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-) (3-8)	40463,2	30666,1	-9797,1
10. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z ha`m uzaq mu`ddetli qariz dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)(5-8)	40463,2	30666,1	-9797,1
11. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a ja`mi dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)(7-8)	40463,2	30666,1	-9797,1

Bul analiz qilinip atirg`an ka`rxanada onin` finansliq - xojaliq xizmeti mag`liwmatlarina tiykarinan esabat jili basina salistirmali jil aqirinda 15850,6 min` swmg`a o`z qarjilari dereklari ko`beygenin, uzaq mu`ddetli aktivler de jil basina salistirmali jil aqirinda 16841,5 min` swmg`a artqanin ko`riw mu`mkin. Bunin` na`tiyjesinde ka`rxanada ag`imdag`i jil aqirina kelip tovar - materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli o`zinin` qarjilari ko`lemi 991 min` swmg`a kemeygen.

Ka`rxanada ag`imdag`i jil basinda ha`m aqirinda uzaq mu`ddetli minnetlemeler bolmag`an. Bug`an say ra`wishte ka`rxanada qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar da bolmag`anlig`i analiz qilinip atirg`an ka`rxananin` mag`liwmatlarinan ko`riwimiz mu`mkin. Ka`rxanada tovar-materialliq rezervlerdin` ko`lemi jil basinda 1047,9 min` swmdi jil aqirinda bolsa 9854 min` swmdi qurag`an bolip, yag`niy, tovar-materialliq rezervleri jil aqirinda jil basina salistirmali 8806 min` swmg`a artqanin ko`riw mu`mkin. Tovar materialliq rezervler ko`leminin` bunday tu`rde artqanlig`i sebepli ag`imdag`i jil basinda da, jil aqirinda da tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z derekleri ha`mde o`zinin` ha`m uzaq mu`ddetli qariz derekleri 9796,9 min` swmg`a jeterli bolmag`an. Bunnan ko`rinip turg`aninday, ka`rxananin` finansliq turaqlilig`i ag`imdag`i jildin` basinda da, jil aqirinda da turaqliliqsiz jag`dayda bolg`an. Bunday na`tiyjeler bazar ekonomikasi sharayatinda onshaliq jaqsi na`tiyje dep esaplanbaydi.

1.2-keste

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasinin` to`lew qa`biliyetinin` analizi

To`lew ushin qarjilar	esabat jili aqirina summasi, min` swm	To`lew qarizlari	esabat jili aqirina summasi, min` swm
1. Pul qarjilari, yag`niy kassadag`i ha`m esap betindegi pul qarjilari	15815,7	1. Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge to`lenetug`in schyotlar (qarizlar)	-
2. Valyuta qarjilari	-	2. Byudjetke to`lemler boyinsha qarizlari	4836,5
3. Tayar o`nim	-	3. Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qarizlar	522,5
4. Debitorliq qarizlari	21045,7	4. Miynetke haqi to`lew boyinsha qarizlar	836,2
Ja`mi to`lew ushin qarjilar	36861,5	Ja`mi to`lew qarizlari	6195,3
Qariz to`lew minnetlemelerinin` ko`pligi	-	To`lew qarizlarinan to`lew qarjilarinin` ko`pligi (artiqshalig`i)	30666,1
Balans	36861,5	Balans	36861,5

1.2-kestede «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyanin` to`lew qa`biliyetinin` analizi keltirilgen bolip, ka`rxana to`lew qa`biliyetin analiz qiliwdan maqset ka`rxanalardag`i ko`p tu`rdegi ekonomikalıq baylanislarin, sonnan, shiyki-zat ha`m materiallar satip aliw, tayar o`nimlerdi satiw menen baylanisli bolg`an esap-kitaplardi orinlaydi. Sonday-aq, ma`mleket byudjeti, finans, bank, qamsizlandiriw ha`m kreditorlar menen qatnasiqta boladi. Olarg`a esap beriwdi belgilengen mu`ddette a`melge asiriw, finansliq ta`rtip intizamına a`mel qiliw u`lken a`hmiyetke iye.

Ka`rxananin` to`lew qa`biliyeti deyilgende, ka`rxananin` mu`ddeti kelgen to`lew minnetlemelerin orinlaw ushin za`ru`r bolg`an qarjilardin` jeterliligini yamasa kemshiligini aniqlaw tu`siniledi. Sonday eken, biz analiz qilip atirg`an juwapkershiligi sheklengen ja`miyettin` mag`liwmatlarına ko`rinip turg`anınday, usi ka`rxana ag`imdag`i da`wirde to`lew qa`biliyetine iye esaplanadi. Yag`niy, ka`rxananin` ja`mi to`lew qarjilari 36861,5 min` swm bolg`ani halda, ja`mi to`lew qarizlari 6195,3 min` swmdi qurag`an. Bunnan ko`rinip turg`anınday, ka`rxanada to`lew qarizlarına salıstırmalı to`lew qarjilari 30666,1 min` swmg`a ko`p bolg`an. Bul bolsa ka`rxananin` absolyut to`lew qa`biliyetine iye ekenliginen da`lalat beredi. Sonday eken, to`lew qarjilari quramina itibar qilatug`in bolsaq, onin` tiykarin pul qarjilari, yag`niy kassadag`i ha`m esap betindegi pul qarjilari (15815,7 min` swm) ha`mde debitorliq qarizlari (21045,7 min` swm) quramaqta. Bul sonnan da`lalat beredi, ka`rxana a`yni waqıtti tez to`lew qa`biliyetine iye eken. Biraq, sonday bolsada, ka`rxana debitorliq qarizlarin tez o`ndiriw shara-ilajlardi ko`riwi lazim boladi. To`lew qarizlarinin` tiykarin bolsa byudjetke to`lemler boyinsha qarizlari, maqsetli ma`mleket jamg`armalarına to`lemler boyinsha ha`mde miynetke haqi to`lew boyinsha qarizlari quramaqta. Bul bolsa usi qarizlardi qisqa mu`ddetlerde to`lep beriw lazımlilig`in bildiredi. Ka`rxana administratsiyasi debitorliq qarizlarin o`ndirip aliw sharalarin ko`riwi lazim boladi.

1.3-keste mag`liwmatlari tiykarinda «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyanin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansin analiz qilip shig`iwimiz mu`mkın boladi.

Ha`zirgi ku`nde bazar ekonomikasi sharayatında ka`rxanalardin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlarina baha beriwde olardi balans jag`dayına keltirip u`yreniw de mu`mkın boladi. Debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansi olar arasındag`i o`z-ara ten`lik qatnasig`in xarakterleydi. Bunda debitorliq minnetlemelerinin` kreditorliq minnetlemelerinen artip ketiwi yamasa kerisinshe jag`daylar sa`wlelenedi.

1.3-keste

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyanin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansinin` analizi

Debitorliq qarizlar	Summa, min` swm	Kreditorliq qarizlar	Summa, min` swm
1	2	3	4
Qariydar ha`m buyirtpashilardin` qarizi (4000nan 4900din` ayirmasi)	20765	Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz	-
Xizmetkerlerge berilgen avanslar	-	Ajiratilg`an bo`linbelerge qariz	-
Byudjetke saliq ha`m jiyimlar boyınsha avans to`lemleri	-	Byudjetke to`lemler boyınsha qariz	4836,5
Xizmetkerlerdin` basqa operatsiyalari boyınsha qarizi	-	Saliq ha`m ma`jbu`riy ajiratpalar boyınsha keshiktirilgen minnetlemeler	-
Ajiratilg`an bo`linbelerinin` qarizi	-	Qamsizlandiriwlar boyınsha qariz	-
Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge berilgen avanslar	280,7	Maqsetli ma`mleket jamg`armalarına to`lemler boyınsha qariz	522,5
Maqsetli ma`mleket jamg`armalari ha`m qamsizlandiriw boyınsha avans to`lemleri	-	Du`ziwshlerdin` ustav kapitalına u`lesler boyınsha qarizi	-
Basqa debitorliq qarizlari	-	Miynetke haqi to`lew boyınsha qariz	836,2
		Qisqa mu`ddetli bank kreditleri	-
		Basqa kreditorliq qarizlari	-
Ja`mi	21045,7	Ja`mi	6195,3
Kreditorik qarizlarinin` debitorliq qarizlarinan artiqshalig`i	-	Debitorliq qarizlarinin` kreditorliq qarizlarinan artiqshalig`i	14850,4,7
Balans	21045,7	Balans	21045,7

Sunday eken, 1.3-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`anınday, u`yrenilip atirg`an da`wirde ka`rxanada ja`mi debitorliq qarizlari 21045,7 min` swmdi qurag`an bolsa, ja`mi kreditorliq qarizlar bolsa 6195,3 min` swmdi qurag`an yag`niy debitorliq qarizlari kreditorliq qarizlarinan 14850 min` swmg`a ko`p bolg`an. Bul jag`daydi unamli bahalaw mu`mkin. Debitorliq qarizlarinin` tiykarg`i bo`limi “Qariydar ha`m buyirtpashilardin` qarizi” 20765 min` swmdi quramaqta. Bul sonnan da`lalat beredi, ka`rxanada debitorliq qarizlarinin` asip ketiwinin` ka`rxana ushin onshaliq jaqsi na`tiyje emesligi ko`rinip turipti. Sebebi ka`rxanada debitorliq qarizlarinin` artip ketiwi, onin` finansliq awhalinin` jamanlasiwina alip keliwi mu`mkin.

Kreditorliq qarizlari quramina da itibar beretug`in bolsaq, minnetlemelerdin` tiykarg`i salmag`in “Byudjetke to`lemler boyinsha qariz” quramaqta. Bul bolsa juwapkershiligi sheklengen ja`miyeti o`zinin` byudjet aldindag`i to`lemlerin jeterli da`rejede a`melge asirmay atirg`anlig`inan da`lalat beredi. Demek, ka`rxana usi minnetlemelerin qisqarttiriw sharalarin ko`riwi lazim boladi.

1.4-keste

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyada debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2013 jil	2014 jil	Parqi (+;-)
1. Ja`mi debitorliq qarizlari, min` swm	551,4	21045,7	+20494,3
2. O`nim (jumis, xizmet)ler satiwdan taza tu`sim, min` swm	65310,7	74929,6	+9618,8
3. Ag`imdag`i aktivler, min` swm	48141	46715,5	-1425,5
4. Mu`ddeti o`tken debitorliq qarizlari, min` swm	-	90,6	+90,6
5. Debitorliq qarizlarinin` aylaniw koeffitsienti (2/1)	118,4	3,5	-114,9
6. Debitorliq qarizlarinin` aylaniw da`wiri, ku`n esabinda (1x360/2)	3	101	+98
7. Ag`imdag`i aktivler quraminda debitorliq qarizlari u`lesi, % (1/3 x 100)	1,14	45,05	+43,91
8. Mu`ddeti o`tken debitorliq qarizlari u`lesi, % (4/1 x 100)	-	0,43	+0,43

Debitorliq ha'm kreditorliq minnetlemelerinin` ten`ligi 21045,5 min` swmdi qurag`an. Sonnan taza debitorliq minnetlemeleri summasi 14850,4 min` swmdi qurag`an.

1.4-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`aninday, u`yrenilip atirg`an da`wirde biz analiz qilip atirg`an «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasinda debitorliq minnetlemelerinin` jag`dayi o`tken jildin` usi da`wirine salistirmali 20494,3 min` swmg`a asqan, yag`niy debitorliq minnetlemeleri o`tken jilg`a salistirmali diyerli 38 ma`retebe ko`beygen. A`yni waqitti o`nim (jumis xizmet)ler satiwdan taza tu`sım de o`tken jilg`a salistirmali, esabat jilinda 9618,8 min` swmg`a artqani gu`zetilmekte. Usilar qatarinda biolaboratoriyada ag`imdag`i aktivlerdin` ja`mi summasi bolsa 1425,5 min` swmg`a kemeygenin ko`riw mu`mkin. O`nim satiwdan taza tu`sımnin` artıwi na`tiyjesinde debitorliq qarizlarinin` o`ndiriliw da`wiri o`tken jilg`a salistirmali 98 ku`nge uzayg`an. Yag`niy debitorliq minnetlemelerinin` o`ndirip aliniwi anag`urlim sekinlesken. Debitorliq qarizlari aylanisinin` sekinlesiwı tiykarinan qarizlardin` taza tu`sımgı salistirmali o`siwinin` joqarilig`i esabınan bolg`an. Yag`niy, ka`rxanada ag`imdag`i jilda debitorliq qarizlarinin` aylaniw koeffitsienti o`tken jilg`a salistirmali 114,9 koeffitsientke qisqarg`anlig`in da ko`riw mu`mkin. Ag`imdag`i da`wirde debitorliq minnetlemelerinin` ja`mi ag`imdag`i aktivleri quramındag`i salmag`i o`tken jili usi da`wirge salistirmali 43,91 % ke artıwi aldi menen debitorliq minnetlemeleri summasına artıwi esabınan ju`z bergen. Bunday na`tiyjeler ka`rxana ushin salistirmali unamsız dep bahalanadı ha`mde ka`rxananın` finanslıq jag`dayinin` jamanlasıwına alıp keledi. Sog`an say ra`wishte, ag`imdag`i da`wirde ka`rxananın` mu`ddeti o`tken debitorliq qarizlarinin` ja`mi debitorliq qarizlari quramındag`i salmag`i o`tken jilg`a salistirmali 0,43% ke artqanın da unamsız bahalamaq lazim.

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyanın` administratsiyası debitorliq qarizlardin` aylanis da`wirin kemeyittiriwi ha'm olardi o`ndiriw ushin za`ru`r

bolg`an shara ilajlardi a`melge asiriwi lazim boladi. Keri jag`dayda ka`rxananin` finansliq jag`dayinin` jamanlasiwina alip keliwi turg`an ga`p.

1.5 - keste

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyada kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2013 jil	2014 jil	Parqi (+;-)
1	2	3	4
1. Ja`mi kreditorliq qarizlari, min` swm	6630,1	6195,3	-434,8
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi, min` swm	19168,3	38122,9	+18954,6
3. Ja`mi minnetlemeler, min` swm	6630,1	6195,3	-434,8
4. Mu`ddet o`tken kreditorliq qarizlari, min` swm	-	-	-
5. Kreditorliq qarizlarinin` aylaniw koefitsienti (2/1)	4,4	6,2	+1,8
6. Kreditorliq qarizlarinin` aylaniw da`wiri, ku`n esabinda (1 x 360/2)	82	58	-23

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, esabat jilinda 2013 jilg`a salistirmali kreditorliq qarizlari 434,8 min` swmg`a qisqarg`an. Bul kerisinshe, satilg`an o`nimlerdin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi bolsa 2014 jilda 18954,6 min` swmg`a o`skan. Bulardin` na`tiyjesinde ja`miyette kreditorliq qarizlarinin` aylaniw koefitsienti 2013 jilg`a 4,4 koefitsientte 2014 jilg`a kelip 6,2 koefitsientke shekem ko`terildi. Yag`niy, kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i o`tken jilg`a salistirmali anag`urlim tezlesken. Bunday ko`rsetkishlerdi ja`miyet ushin unamli jag`day sipatinda bahalasaq bosladi. Sonday-aq, kreditorliq qarizlarinin` aylaniw da`wiri 2013 jilg`i 82 ku`nnen 2014 jilg`a kelip 58 ku`nge shekem qisqarg`an.

Uliwma alg`anda «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasinda 2014 jilda to`lew qa`biliyetinin` jaqsilanip atirg`anlig`inan da`lalat beredi. Sonday bolsada, ja`miyet basshilari kreditorliq qarizlarin o`ndiriw ha`m o`nimnin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahasin pa`seyittiriw boyinsha za`ru`r is-ilajlardi islep shig`iwi lazim dep esaplaymiz.

1.6-keste

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasining aylanis qarjilarin aylaniwi analizi

Ko`rsetkishler atamasi	2013 jil	2014 jil	Parqi (+,-)
1	2	3	4=3-2
1. O`nim (jumis,xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swmda	65310,7	74929,6	+9618,9
2. Ja`mi tovar-materialliq rezervleri, min` swmda	1047,9	9854	+8806,1
3. Tovar-materialliq rezervlerinin` (aylanis qarjilardin`) aylaniw koeffitsienti	62,3	7,6	-54,7
4. Tovar-materialliq rezervlerinin` (aylanis qarjilardin`) aylaniw da`wiri, ku`n esabinda	6	47	+41
5.Aylaniw salmag`i koeffitsienti	0,02	0,13	+0,11
6. Aylanistin` tezlesiw yamasa sekinlesiwinen qarjilarinin` bosasqanlig`i (-) yamasa qosimsha (+) tartilg`anlig`i: A) ku`n esabinda B) summada, min` swmda -54,7x299718,4/360	X X	X X	-54,7 -45540,5

1.6-keste «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasining aylanis qarjilarinin` aylaniwi analizi keltirilgen. Aldin-ala ka`rxananin` aylanis qarjilari haqqinda tu`sinik beretug`in bolsaq, aylanis qarjilar aylaniwshan`lig`i degende, olardin` pulg`a aylaniw tezligi tu`siniledi. Aylanis qarjilar aylaniwshan`lig`i koeffitsienti ag`imdag`i aktivlerdin` materialliq aktivler ha`m debitorliq qarizlarina bolg`an qatnasig`i menen aniqlanadi. Bul ko`rsetkishler tikkeley ka`rxananin` bazardag`i aktivligin xarakterleydi. Aylanis qarjilardin` aylaniwshan`lig`i ka`rxana xizmetinin` na`tiyjeliligini xarakterlewshi ko`rsetkish esaplanadi.

1.6-keste mag`liwmatlaridan ko`rinip turg`aniday, biz analiz qilip atirg`an «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyasida o`nimlerdi satiwdan aling`an taza tu`sim mug`dari 2013 jilda 65310,7 min` swmdi, 2014 jili bolsa 74929,6 min`

swmdi qurag`an bolip, 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali 9618,9 min` swmg`a artqanin unamli bahalamaq lazim boladi. Bug`an say ra`wishte tovar-materialliq rezervlerdin` quni da 2013 jili 1047,9 min` swm, 2014 jili bolsa 9854 min` swmdi qurap, 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali 8806,1 min` swmg`a o`skan. Bulardin` na`tiyjesinde tovar-materialliq rezervlerdin` aylaniw koeffitsienti o`tken jilg`i 62,3 koeffitsientinen, esabat jilina kelip 7,6 koeffitsientke pa`seygen. Aylaniw da`wiri bolsa o`tken jilg`a salistirmali 41 ku`nge artqan, bul sekinlesiwine sebep bolg`an. Tovar-materialliq rezervlerdin` aylaniw da`wiri bunshelli sekinlesiw, olardin` ko`leminin` esabat jilinda o`tken jilg`a salistirmali ko`beygenligi. Ka`rxana oborotinan qarjilarinin` bosawi 11385,1 min` swmdi qurag`an. Bunday na`tiyjelerdi ka`rxana ushin unamli bahalamaq lazim. Sonday bolsada, «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyanin` administratsiyasi tovar-materialliq rezervler (aylanis qarjilarinin`) aylaniw da`wirin qisqarttiriw sharalarin ko`riwi lazim boladi.

1.2. Xizmet ko`rsetiwshi ka`rxanalarda buxgalteriya esabin

sho`lkemlestiriwdin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri

Respublikamiz g`a`rezsizlikke eriskennen keyin ilgergi ekonomikalik sistema ornina ja`ha`n standartlarina say demokratiyalik huqiqiy ma`mleketti du`ziw modeli tan`lap alindi. Sonin` ushin da o`tiw da`wirinde huqiqiy tiykarlardi qa`liplestiriw, reformalardin` nizamliq – huqiqiy bazasin bekkemlew ha`m rawajlandiriw waziypasi qoyildi. Sonday-aq, ma`mleket mu`lkine tiykarlang`an mu`lkshilik formasin reformalastiriw esabinan ko`p ukladli ekonomika negizin jaratiw ma`selesi basli bag`dar sipatinda qabil qilindi.

2003 jil 25 iyulda O`zbekistan Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovtin` Ministrler Komiteti ma`jilisindegi “2003 jildin` birinshi yariminda ma`mleketimiz ekonomikasi ha`mde sotsialliq salani rawajlandiriw juwmaqlari ha`m bul salalarda en` basli bag`darlar boyinsha a`melge asirilib atirg`an is-ilajlar tuwrisinda”g`i bayanatinda aytip o`tkenindey, “bu`gingi ku`nde ekonomikada a`mel qilib turg`an

esabat aliwdin` pu`tin sistemasin qayta ko`rip shig`iw ma`selesi ayriqsha aktual bolip turipti. Bul a`sirese awil xojalig`i ushin a`hmiyetli”.

Kishi isbilermenlik subektlari ushin is ju`ritiw ha`m esabatlardi du`ziw ta`rtibin belgilew maqsetinde 1999 jil 23 noyabrde O`zbekistan Respublikasi Finans Ministrligi ta`repien kishi isbilermenlik subektlari ta`repien a`piwayilastirilg`an ta`rtipte esap ju`ritiw ha`m esabatlar du`ziw ta`rtibi tuwrisinda 20-sanli Buxgalteriya esabinin` milliy standarti tastiyoqlang`an. Usi Buxgalteriya esabinin` milliy standarti o`z-aldina operatsiyalar ha`m ha`diyselerdi aniq sa`wlelendiriw, o`lshew ha`m aship beriw maqsetinde basqa Buxgalteriya esabinin` milliy standartlari menen birgelikte qollaniladi. Usi standart O`zbekistan Respublikasinin` “Buxgalteriya esabi tuwrisinda”g`i Nizaminin` 5-statyasina muwapiq islep shig`ilg`an.

Jeke isbilermenlik, kishi biznesti jedel rawajlandiriw tiykarinda mu`lkdarlar klasin qa`liplestiriw, tiyisli institutlar sistemasin sho`lkemlestiriw, kishi ha`m jeke isbilermenlik xizmeti salasina kredit resurslarin ken` tartiw ha`m shet ellik investitsiyalardi tikkeley alip kiriw ushin alternativ sharayat jaratiw maqsetinde 2004 jil 8 yanvardag`i O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` “Jeke isbilermenlik, kishi biznesti rawajlandiriwdi ja`nede xoshemetlew ts-ilajlari tuwrisinda”g`i Pa`rmanina muwapiq 2004-jildin` 1-yanvardan kishi isbilermenlik subektlari toparina to`mendegiler kiredi:

1-jeke ta`rtiptegi isbilermenler;

2-o`ndiris tarmaqlarinda ba`nt bolg`an xizmetkerlerinin` ortasha jilliq sani 20 adamnan, xizmet ko`rsetiw salasi ha`m basqa o`ndiriske baylanisli bolmag`an tarmaqlarda 10 adamnan, ko`tere sawda, usaqlap satiw sawda ha`m uliwmalik awqatlaniw salasinda 5 adamnan aspag`an mikrofirmalar;

3-to`mendegi tarmaqlardin` ortasha jilliq xizmetkerleri sani:

- engil ha`m aziq-awqat sanaati, metallg`a islew beriw, a`sbapsazliq ha`m ag`ashti qayta islew, mebel sanaati ha`m qurilis materiallari – 100 adamnan;

- mashinasazliq, metallurgiya, janilg`i-energetika ha`m ximiya sanaati, awil xojalig`i o`nimlerin jetistiriw ha`m qayta islew, qurilis ha`mde basqa sanaat o`ndiris salalari-50 adamnan;

- pa`n, ilimiy xizmet ko`rsetiw, transport, baylanis, xizmet ko`rsetiw salasi (qamsizlandiriw kompaniyalarinan tisqari), sawda ha`m basqa o`ndiriske baylanisli bolmag`an salalar - 25 adamnan aspag`an ka`rxanalar.

Sunday-aq, O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` 2005 jil 15 iyunda "Isbilermenlik subektlari ta`repinen usinis etiletug`in esabat sistemasin jetilistiriw ha`m oni nizamsiz talap etkenlik ushin juwapkershilikti ku`sheyittiriw tuwrisinda" g`i PQ – 100 sanli qararina muwapiq ha`r sherektegi esap-kitaplar mikrofirma ha`m kishi ka`rxanalar ta`repinen ma`mleketlik saliq xizmeti organlarina esabat shereginen keyingi aydin` 20- ku`ninen keshikpey:

Ayma-ay bo`listirilgen halda - ha`r ayda to`lenetug`in barliq saliq, jiyimlar, ajiratpalar ha`m basqa ma`jbu`riy to`lemler boyinsha (O`zbekistan Respublikasinda islep shig`arilatug`in tovarlarga aksiz salig`i bunnan tisqari)

Mikrofirmalar ha`m kishi ka`rxanalar ta`repinen to`leniwi lazim bolg`an saliq, jiyimlar, ajiratpalar ha`m basqa ma`jbu`riy to`lemlerdin` mug`dari kemeyittirilgen ta`g`dirde olarg`a salistirmali nizam hu`jjetlerinde belgilengen ta`rtipte juwapkerlik sharalari qollaniladi.

Ka`rxanada buxgalteriya esabi jumislarin tuwri sho`lkemlestiriw za`ru`r a`hmiyetke iye esaplanadi. Ka`rxana ha`m sho`lkemlerde buxgalteriya esabi ju`z berip atirg`an xojaliq protsessi ha`mde aylanislarin gu`zetip ha`m esapqa alip qalmastan, o`ndiris rejesinin` orinlaniwi u`stinen qadag`alawdi a`melge asira barip, rejelestiriw, qadag`alaw ha`m ekonomikani basqariw isinde tiykarg`i waziypalardi orinlaydi. Sol sebepten de esap jumislarin sho`lkemlestiriw ma`selelerine u`lken itibar qaratiladi.

Ha`zirgi ku`nde buxgalteriya esabi jumislarin sho`lkemlestiriwge qoyilg`an en` tiykarg`i talap-bul onin` kem qa`rejetli ha`m a`piwayi boliwi bolip tabiladi. Ka`rxanada esap jumislari a`ne sonday sho`lkemlestirilgende g`ana, buxgalteriya

esabi joqari na`tiyjege ha`mde jaqsi na`tiyjelerge erisiwi mu`mkin. Bunin` ushin bolsa, en` aldi menen, ha`r bir ka`rxananin` o`zine ta`n tarmaq o`zgesheliklerin ha`m basqa ta`replerin teren` u`yreniw lazim.

Ha`r bir ka`rxanada sho`lkemlestirilgen buxgalteriya esabi xojaliq xizmeti protsessinde ju`z berip atirg`an xojaliq aylanislarin u`zliksiz gu`zetiwi, gu`zetiwi na`tiyjelerin mug`dar ko`rsetkishlerinde sa`wlelendiriw, keyin olardi baspa-bas arnawli hu`jjetlerde sa`wlelendiriwdi ta`miyinlewi lazim. Sonin` menen birgelikte ka`rxana biznes-rejesin ha`m kelesidegi strategiyaliq bag`darlarin du`ziwde kerekli mag`liwmatlar menen ta`miyinlewi ha`m olardin` orinlaniwi u`stinen a`meliy formada qadag`alaw alip bariwi kerek.

Kishi ka`rxanalarda buxgalteriya esabin ju`ritiwdin` a`piwayilastirilg`an formasinan paydalaniwdin` tiykarg`i sebepleri bolip kishi ka`rxanalarda xizmetkerler soninin` kemligi, birden-bir saliq to`lewshi yuridikaliq ta`rep esaplaniwi ha`m basqalar esaplanadi. Buxgalteriya esabin a`piwayilastirilg`an formasinan paydalaniw esap jumislarinda artiqsha qa`rejetlerdi kemeyittiredi. Sonday-aq, esap kitap jumislarinda waqittin` tejeliwine ha`m olardin` ja`nede aniqlog`in asiradi. Bul bolsa o`z na`wbetinde miynet na`tiyjeliliginin` asiwina alip keledi.

O`zbekistan Respublikasi Finans Ministrligi ta`repinen tastiyoqlang`an “Kishi isbilermenlik subektleri ta`repinen a`piwayilastirilg`an ta`rtipte esap ju`ritiw ha`m esabatlar du`ziw tuwrisinda”g`i 20-sanli Buxgalteriya esabinin` milliy standartina muwapiq kishi isbilermenlik subektleri buxgalteriya esabinin` a`piwayilastirilg`an formasi waqtinda registrlerdin` 2 tu`rinen paydalaniw mu`mkin:

- xojaliq operatsiyalarin esapqa aliw da`pteri;
- tiyisli esapqa aliw obektlerinin` esapqa aliw vedomostlari.

Xojaliq operatsiyalarin esapqa aliw da`pteri qarjilardin` bar ekenligi ha`m olardin` ma`lim bir sa`nege bolg`an derekleri ha`m finansliq esabat du`ziwdi aniqlaw mu`mkin bolg`an analizlik ha`m ja`mlenbe esap registri bolip esaplanadi.

Oni vedomostlar ko`rinishida operatsiyalar esabi pu`tin esabat jili dawaminda ju`ritiletug`in ayg`a yamasa da`pter formasida ashilg`an halda ju`ritiw mu`mkin. Bunda da`pter birme bir tigiliwi ha`m no`merlengen boliwi kerek. Onin` son`g`i betinde basshi ha`m bas buxgalterlerdin` imzalari menen sonday-aq, xojaliq ju`rgiziwshi subekttin` mo`r izi menen tastiyoqlaniwshi keltirilgen betler sani jazilip qoyiladi.

Vedomostlar analizlik esap registrleri bolip esaplanadi. Xojaliq operatsiyalarin esapqa aliw da`pterin yamasa baslang`ish hu`jjetler mag`liwmatlari tiykarinda yamasa bolmasa vedomostlardin` aqirg`i mag`liwmatlari tiykarinda toltiriw mu`mkin.

Ma`mleketimizde buxgalteriya esabi boyinsha uliwmalik basshiliq qiliw waziypasi O`zbekistan Respublikasi Finans ministrliginin` Buxgalteriya esabi ha`m audit metodologiyasi basqarmasi moynina ju`kletilgen. Bul basqarma da`slepki esap ma`seleleri boyinsha xaliq xojalig`i tarmaqlarina uliwmalik basshiliq qilip, buxgalteriya esabi boyinsha kadrlar tayarlaw ha`m olardin` ta`jiriybesin asiriw boyinsha jumis alip baradi ha`mde da`slepki esaptin` u`lgi formalarin islep shig`ip, basip shig`aradi, barliq xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektler ushin ma`jbu`riy bolg`an esap ha`m esabat ma`seleleri boyinsha ko`rsetpe, metodikaliq ko`rsetpeler islep shig`adi.

Buxgalteriya esabin tuwri sho`lkemlestiriw boyinsha metodologiyaliq basshiliq ham Finans ministrliginin` Buxgalteriya esabi ha`m audit metodologiyasi basqarmasi ta`repinen alip bariladi.

O`zbekistan Respublikasi Finans ministrligi, Ekonomika ministrligi ha`m Ma`mleketlik statistika komiteti menen kelisilgen halda buxgalteriya esabi schyotlar rejesin, buxgalteriya esabi ha`m esabatinin` u`lgi formalarin, olardan paydalaniwg`a tiyisli ko`rsetpelerdi tastiyoqlaydi, buxgalteriya esabin jaqsilaw ha`m jetilistiriwge tiyisli usinislardi engizedi.

«Buxgalteriya esabi tuwrisinda»g`i Nizamg`a muwapiq, buxgalteriya esabi ha`m esabatin sho`lkemlestiriwdi xojaliq ju`rgiziwshi sub`ekt basshisi a`melge asiradi.

Basshi to`mendegi huqıqlarg`a iye:

- bas buxgalter basshilig`ında buxgalteriya esabi jumislarin sho`lkemlestiriw yamasa sha`rtnama tiykarında tartılğ`an buxgalter xızmetinen paydalaniw;

- buxgalteriya esabi jumislarin ju`ritiwdi sha`rtnama tiykarında qa`nigelestirilgen buxgalteriya firmasına yamasa quramina buxgalteriya sub`ekti de kiretug`in xojaliq birlespesinin` oraylastirilğ`an esapqa aliw bo`limine ju`klew;

- buxgalteriya esabin g`a`rezsiz ju`ritiw.

Sonin` menen birgelikte ka`rxana basshisi to`mendegilerdi ta`miyinlewi sha`rt: ishki esap ha`m esabat sistemasinin` islep shig`iliwinin`, xojaliq aylanislarin qadag`alaw protsessin, buxgalteriya esabinin` toliq ha`m aniq ju`ritiliwin, esap-kitap hu`jjetlerinin` saqlaniwin, sirtqi paydalaniwshilar ushin finansliq esabat tayarlanıwin, salıq esabatlari ha`m basqa finansliq hu`jjetler tayarlanıwin, esap-kitaplar o`z waqtında a`melge asiriliwin.

Basshi buxgalteriya esabi tuwri ju`ritiliwi ushin barliq za`ru`r sharayatlardı jaratiwi, ka`rxana, mekemenin` barliq bo`limleri ha`m xızmetleri, esap-kitapqa baylanisi bolğ`an barliq xızmetkerleri ta`repinen bas buxgalterdin` hu`jjetler ha`m mag`liwmatlardı ra`smiylestiriw ha`mde esap ushin usiniw tuwrisındag`i talaplari toliq orinlanıwin ta`miyinlewi sha`rt.

Bas buxgalter ka`rxana, mekeme a`melge asiratug`in barliq xojaliq operatsiyaların qadag`alawdi ha`m buxgalteriya esabi schyotlarında sa`wlelendiriwin, operativ mag`liwmat usinis etiliwin, belgilengen mu`ddetlerde buxgalteriya esabatti du`ziwdi, ishki xojaliq rezervlerin aniqlaw ha`m jollaw maqsetinde buxgalteriya esabi ha`m esabati mag`liwmatlari boyınsha ka`rxananın` finansliq-xojaliq xızmeti ushin ekonomikalıq analizin a`melge asiriwdi ta`miyinleydi.

Buxgalteriya jumislarında a`melge asirilg`an aylanislar ushin juwapkerlik imza menen o`z tasiyig`in tabadi. «Buxgalteriya esabi tuwrisında»g`i Nizamnin` 8-statyasına tiykarlanip, xojaliq ju`rgiziwshi sub`ekt basshisi xojaliq aylanislarin a`melge asiriw ruksatnamasına ha`m sub`ekt atinan hu`jjetlerdi imzalaw huqiqına iye bolg`an ta`repler diziminin` bar ekenligi ushin juwapker boladi. Dizimde iyelep turg`an lawazimina ko`re imzalaw huqiqi ierarxiyası formasında ha`m basshiliq waziypasin ha`mde sub`ekt wa`kili sipatında ha`reket qiliwg`a wa`kil qiling`an ha`r bir a`meldar ta`rep buxgalteriya esabi waziypaların a`melge asiradi. Sub`ekt elektron imzalardan paydalang`anında, onin` xojaliq hu`jjetleri ushin elektron imzalardan paydalaniw ha`m olardi isletiwge baylanisli kerekli abaylılıq ha`m qadag`alaw sharalari belgileniwi kerek.

Ka`rxana bas buxgalteri basshi menen birgelikte tovar-materialliq baylıqlar ha`m pul qarjıların qabil qiliw ha`mde beriw ushin tiykar bolatug`in hu`jjetlerge, sonday-aq, esap-kitap, kredit ha`m finanslıq minnetlemeler ha`mde xojaliq sha`rtnamalarına imza qoyadi. Usi hu`jjetlerde bas buxgalterdin` imzasi bolmasa, ol haqiqiy dep tabilmaydi. Hu`jjetlerge imza qoyiw huqiqi ka`rxana, mekeme basshisinin` jazba ra`wishtegi buyrig`i menen bug`an wa`killik bergen ta`replerge beriliwi mu`mkin.

Ka`rxanada materialliq juwapker ta`replerdi (kassir, sklad baslig`i ha`m basqalardi) jumisqa tayinlaw, waziypasin o`zgerttiriw ha`m jumistan bosatiw bas buxgalter menen kelisilgen halda a`melge asiriladi.

Egerde ka`rxana bas buxgalteri o`zgerttirilse, alding`i bas buxgalter jumislari jan`a tayinlang`an bas buxgalter moynına ju`kletiledi, usi protsesste buxgalteriya esabının` jag`dayi ha`m esabat mag`liwmatlarinin` aniqlig`i tekserilip, ka`rxana basshisi tasiyiqlaytug`in tiyisli da`lalatnama du`ziledi.

Ka`rxananin` shereklik ha`m jilliq finanslıq esabatlarına basshi ha`m bas buxgalter imza qoyadi.

Egerde ka`rxananin` buxgalteriya esabi jumislari sha`rtname tiykarinda qa`nigelestirilgen sho`lkem yamasa qa`nige ta`repinen ju`ritilse, finansliq esabatqa ka`rxana basshisi ha`m buxgalteriya esabin ju`ritetug`in qa`nige imza qoyadi.

Birlemshi hu`jjetler, esap registrleri, buxgalteriya esabati belgilengen ta`rtipke muwapiq ma`jbu`riy tu`rde saqlaniwi kerek. Olar menen islew da`wirinde saqlawdi ta`miyinlew ha`m olardi arxivke o`z waqtinda tapsiriw ushin bas buxgalter juwapker.

Buxgalteriya bo`limi hu`jjetlerdi islep shig`iwi, buxgalteriya registrlerinde esap jaziwlarin aqilg`a muwapiq alip bariwi ha`m olar tiykarinda basqariw ha`m finansliq esabatlardi ha`mde saliq esap-kitaplardi du`ziwdi ta`miyinlewi za`ru`r.

Buxgalteriya apparati, a`dette, to`mendegi bo`limlerden quraladi:

**Materiallar bo`limi.** Bul jerde satip aling`an materialliq bahaliliqlardi, zat jetkizip beriwshiler menen esap-kitaplardi, materiallardi saqlaw ha`m paydalaniw joylari boyinsha kirisi ha`m sariplaniwinin` esabi ju`ritiledi.

**Esap-kitap bo`limi.** Bul jerde da`slepki hu`jjetlerge tiykarinan jumis haqi esaplaw ha`m onnan uslanbalar boyinsha barliq esap-kitaplar alip bariladi, miynet haqi fondi ha`m tutiniw fondinan paydalaniw boyinsha qadag`alaw a`melge asiriladi, sotsialliq qamsizlandiriwg`a ajiratpalar boyinsha esaplasiw esabin alip baradi.

O`ndirislik-kalkulyatsiya bo`limi. Bul bo`limde barliq tu`rdegi o`ndiriske qiling`an qa`rejetler esabi ju`ritiledi, o`nimlerdin` haqiqiy o`zine tu`ser bahasi aniqlanadi ha`m esabat du`ziledi.

**Uliwmaliq bo`lim.** Bul bo`limde joqarida sanap o`tilgen bo`limlerde esapqa alinbaytug`in aylanislar esabi ju`ritiledi, bas da`pter ju`ritiledi ha`m buxgalteriya esabati du`ziledi.

Buxgalteriya esabi bo`limlerinde esap-kitap protsessinin` sapasi ha`m na`tiyjeliligini ja`nede asiriw esapshi xizmetkerler miynetini ilimiy sho`lkemlestiriwden ajiralma. Miynetti ilimiy sho`lkemlestiriw is-ilajlari

sistemasında jumis jayların pa`n ha`m texnika jetiskenlikleri tiykarında maqsetke muwapiq sho`lkemlestiriw a`hmiyetli orin tutadı.

Buxgalteriya xizmetkerleri jumis jayların payda etiw esap protsessinin` aqilg`a muwapiq tiykarlang`an texnologiyasınan ajiralmas bolip tabiladı. Usi qatnasıq penen jumis jayların belgilewden aldın esap protsessinin` mazmunı teren` analiz qiliniwi kerek. Ko`p jag`daylarda birdeydegi birlemshi esap hu`jjetleri menen isleytug`ın buxgalterlerdin` jumis stolları tekg`ana xananın` qarama-qarsı mu`yeshlerinde, ba`lkim tu`rli xanalarda boliwi kerek.

Ka`rxana bas buxgalteri, onin` orınbasarı, sonday-aq, basqa buxgalterler o`z-aldına xanalarda jaylastiriliwi kerek. Xanag`a esitiletug`ın, sonday-aq, xana ishinde payda bolatug`ın shawqınlar buxgalteriya xizmetkerlerinin` miynet o`nimdarlig`ına unamsız ta`sir qiladı. Sonin` ushin da shawqım ku`shin pa`seyittiriwge, yag`niy xana diwalların dawıstı jutatug`ın materiallardı qaplawg`a qatan` itibar beriliwi lazim. Esap jumisların zamanago`y sho`lkemlestiriw ushin, en` aldi menen, buxgalteriya bo`limin texnika quralları (kompyuter, printer, faks, modem, telefon ha`m basqalar) menen toliq u`skenelew lazim. Bul buxgalteriya esabi jumisları na`tiyjeliligın asiriwg`a xizmet qiladı.

II-BAP. AWIL XOJALIG`INA XIZMET KO`RSETIWShI KA`RXANALARDA FINANSLIQ ESABATTI DU`ZIWDI JETILISTIRIW

2.1. Xizmet ko`rsetiwshi ka`rxanalardi finansliq esabatlardan paydalaniw usillari

Bazar ekonomikasi sharayatinda ha`r bir xojaliq ju`ritiwshi sub`ekttin` aldina qoyg`an tiykarg`i maqseti bul payda aliw bolip tabiladi. Payda sotsialliq o`ndiristin` barliq baskishlarinin` ekonomikalik kategoriyasi bolip tabiladi. Payda ekonomikalik kategoriya ha`m finansliq aqirg`i sipatinda o`zinin` en` joqari a`hmiyetine bazar qatnasiqlari, bazar ekonomikasi da`wirinde ko`teriledi. Paydani payda etiw, oni realizatsiya qiliw bul ken`eytirilgen qayta o`ndiristin`, baha nizaminin` ha`m xojaliq juritiw usili sipatinda paydalaniladi ha`m xojaliq esabinin` ob`ektiv talabi bolip tabiladi.

Ken`eytirilgen qayta o`ndiris o`ndiristin` ha`mme waqit ken`eyiwin onin` texnikaliq da`rejesin turaqli ko`terip turiwin talap etedi. Bunin` ushin o`ndiriste ha`mme wakit paydag`a erisiliwi, realizatsiya qiliniwi ha`m onnan islep shig`ariw mu`ta`jlikleri ushin paydalaniw kerek.

Payda (da`ramat) ekonomikalik ha`rekettin` kerekli sha`rti maqseti sipatinda qaraladi. Du`nya a`meliyatinda payda delingende ko`binese biznes na`tiyjeliliginin` kompleks qurali sipatinda qaraladi. Payda bul da`ramatlar ha`m qa`rejetler ayirmashilig`indag`i joqari o`zgeriwshen`lik bolip tabiladi. Olar arasindag`i to`men o`zgeriwshen`lik ziyandi an`latadi.

Da`ramatlar ha`m qa`rejetler finansliq na`tiyjelerdi ha`rekterlewshi paydani o`lshewge tiyisli bolg`an elementler esaplanadi. Da`ramatlar ha`m qa`rejetlerdi yag`niy paydani aniqlaw ha`m o`lshew-ka`rxana o`z finansliq esabatin tayarlawda paydalanilatug`in kapital kontseptsiyasi ha`mde kapitaldin` saqlaniwina baylanisli boladi.

Da`ramatlar ha`m qa`rejetler elementleri to`mendegishe aniqlanadi.

**Da`ramatlar**-bul esabat da`wirinde ekonomikalik paydanin` aktivlerinin` ag`imi yamasa ko`beyiwi tu`rinde o`siwi (pa`seyiwi) passivlerdin`

qatnasiwshilarinin` kapitaldag`i amnatlarinan parq qiliwshi o`siwine alip keliwshi kemeyiwi bolip tabildadi.

**Qa`rejetler**-esabat da`wirinde ekonomikalik paydanin` aktivlerdin` shig`ip ketiwi yamasa olardan paydalaniw tu`rinde kemeyiwi, sonday-ak, qatnasiwshilar ortasinda kapitaldin kemeyiwine alip keliwshi minnetlemelerdin` ju`zege keliwi bolip tabiladi.

Finansliq na`tiyjeler analizinde da`ramat ha`m qa`rejetlerdin o`z-ara parqlaniwindag`i jag`dayg`a baha beriledi. Finansliq na`tiyjeler payda ha`m ziyanlardin payda boliw qatarlari boyinsha o`zgartiriwler u`yreniledi. Payda ha`m ziyanlardin` faktorli analizi alip beriledi. Ka`rxanada finansliq na`tiyjelikti jaqsilaw ju`zesinen ishki imkaniyatlardin` bar ekenligi ha`m olardin` jolg`a qoyiw din sharalari belgilenedi. Ka`rxananin` paydaliliq da`rejesin xarakterlewshi rentabellik ko`rsetkishi ha`m onin` faktorli analizi o`tkeriledi.

Analiz finansliq na`tiyjeler haqqindag`i esabatti oqiwi, vertikal analiz, gorizontal analiz, tenderli analiz ha`m ko`rsetkishlerdi aniqlaw usillarinda alip bariladi. Finansliq na`tiyjeler haqqindag`i esabatti oqiwdan onin` qatarlari boyinsha ko`rsetkishleri kuramlasiwina, finansliq na`tiyjelikti xarakterlewshi uliwma qatarlardin` baha anlatpasi, esabat da`wiri ha`m o`tken jildin` sol da`wiri boyinsha mag`liwmatlarga` uliwma tu`sindiriw beriledi.

Vertikal analizde finansliq na`tiyjelerdin` (analizi) payda boliw bir qatarli ha`m ko`p qatarli usillarinda o`z-ara parqlaniwlarg`a ha`m salistirmali o`zgerislerge baha beriledi.

Gorizontal analizde bolsa finansliq na`tiyjelerdin` quramlasiwi ha`m olardin` o`zgerisleri u`yreniledi.

Tiykarli ha`m trend analizde finansliq na`tiyjeler ha`m olardin` jillar boyinsha o`zgeriwi, dinamikasi yamasa tiykarg`i jilina salistirg`anda o`zgerislerine baha beriledi.

Finansliq na`tiyjeler analizinde kollanilatugin tiykarg`i ko`rsetkishler qatarina bolsa ka`rxana paydaliligi yamasa na`tiyjeliligi ko`rsetkishleri, bazar

aktivligi ko`rsetkishleri kiritiledi. Ka`rxana paydalilig`in xarakterlewshi tiykarg`i ko`rsetkishler sipatinda rentabellik ko`rsetkishleri alinadi. Bazar aktivligi ko`rsetkishlerine aktsiyalar, bahali qag`azlardin` paydaliliq da`rejesin xarakterlewshi ko`rsetkishler kiritiledi. Olar qatarina bir aktsiyag`a tuwri keletug`in esap paydasi (saliq to`lewine shekem bolg`an payda), bir aktsiyag`a tuwri keletug`in payda, bir aktsiyag`a tuwri keletugin dividend summasi, aktsiyanin` bahasi ha`m paydasi arasindag`i qatnas koeffitsientleri kiredi.

Finansliq na`tiyjeler analizi sirtki ha`m ishki sub`ektlar ta`repinen alip bariladi. Ishki sub`ektlar ta`repinen alip barilatug`in analiz ishki finansliq analiz qatarina kiritilip tek g`ana sol ka`rxananin` jumisshilari ta`repinen alip bariladi.

Finansliq esabattin` biyta`repligi sondag`i onnan da ishki ha`m sirtki xabar paydalaniwshilardin` ma`plari birlesken. Ishki finansliq analizde ka`rxanada ko`birek finansliq na`tiyjelerdi ju`zege shig`iw orni tu`ri boyinsha o`zgerislerge a`hmiyet beriledi. Yag`niy, olardin` analitik qatarina ko`birek a`hmiyet beriledi.

Sirtqi analiz sub`ektlariga bolsa saliq organlari, bank sho`lkemleri, aktsionerler, mu`lk iyeleri, investorlar, sonday-ak, ka`rxana xizmeti menen tikkeley qizig`iwshi u`shinshi ta`repler, erkin investorlar kiriwi mu`mkin.

Olardi ko`birek ka`rxananin` paydaliliq da`rejesi ha`m onin` jillar boyinsha o`zgerisleri qiziqtiradi. Eger aktsiya iyesi bolatug`in bolsa, payda ha`m dividend to`lewine tartilatug`in payda summasi, saliq komiteti saliq to`lewine shekem bolg`an payda ha`m og`an qayta qosilatug`in qa`rejet zatlari, qarsi ta`rep, qariydar ha`m buyirtpashilar yamasa sheriklerdi ka`rxananin` jil aqiri boyinsha ekonomikalik paydasi ha`m basqalar.

Bu`gingi bazar qatnasiqlari sharayatinda ka`rxanalardin` finansliq na`tiyjelerdi analiz etiwde finansliq analizdin` en` tiykarg`i waziypalari bolip to`mendegiler esaplanadi.

- ka`rxananin` paydaliliq da`rejesine baha beriw;
- ka`rxananin` finansliq na`tiyjelerinin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerisleriga baha beriw;

- biznes rejede belgilengen paydaliliq da`rejesine erisilgenligi ha`m og`an ta`sir etken faktorlardi u`yreniw ha`mde baha beriw;
- paydanin` payda boliwi ha`m isletiliwinin` tiykarlang`anlig`in tekseriw;
- paydanin` ko`beygenligi yamasa kemeygenligine o`nim (jumis, xizmet)ler satiwdan ha`m baska xizmetlerden erisilgen na`tiyjenin` ta`sir etiwini aniqlaw;
- ka`rxananin` uliwma paydasi ha`m og`an ta`sir etiwshi faktorlarga baha beriw;
- saliqqa tartilg`ang`a shekem bolg`an paydanin` payda boliwina ha`m og`an ta`sir etiwshi faktorlarga baha beriw;
- ka`rxananin` paydasi ha`m og`an ta`sir etiwshi faktorlardi u`yreniw ha`mde baha beriw;
- uliwma paydani ko`beytiriw bag`darlarin belgilep beriw;
- ka`rxananin` rentabellik ko`rsetkitshlerin u`yreniw ha`m olarg`a ta`sir etiwshi faktorlarga baha beriw;
- ka`rxananin` uliwma rentabellik da`rejesin asiriw sharalarin islep shig`ariw ha`m basqalar.

Bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxanalardin` finansliq na`tiyjelerin analiz etiwde tiykarg`i mag`li uyreniw mag`liwmat derekleri bolip to`mendegiler esaplanadi.

- ka`rxananin` biznes reje mag`liwmatlari;
- ka`rxananin` «finansliq da`rejeler haqqindag`i» esabat (2-forma) mag`liwmatlari;
- buxgalteriya esabinin` finansliq na`tiyjelerin ko`rsetiwshi tiyisli schyot mag`liwmatlari.

Bazar ekonomikasi sharayatinvda ka`rxanalardin` finansliq jag`dayin aniqlawda joqaridag`i ko`rsetkishlerdin` orni u`lken.

Basqariw qararlarin` qabil qiliw ushin za`ru`rli informatsiyalar a`lbette finansliq basqariw ushin tiyisli informatsiyalar dereklerinin` sipati, ko`rsetkishleri ha`m itimallilig`ina tikkeley baylanisli boladi. Bunda birinshi na`wbette

ka`rxanalardin` ishki finansliq jag`dayin o`zinde sa`wlelendiriwshi finansliq esabatlar tiykarg`i roldi oynaydi. Finansliq esabatlar finansliq basqariw ushin basqariw, finansliq, investitsiya qararlar qabil qiliwdag`i en` za`ru`r finansliq informatsiyalar deregi rolin oynaydi.

Bazar ekonomikasi sha`rayatinda ka`rxanalardag`i bar bolg`an finansliq esabatlar sistemasi tiykarinan to`mendegilerdi o`z ishine aladi:

- balans;
- finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabat;
- tiykarg`i qurallar ha`reketi tuwrisindag`i esabat;
- byudjetke to`lemler tuwrisindag`i esabatlar;
- pul ag`imi tuwrisindag`i esabat;
- jeke kapital tuwrisindag`i esabat;
- debitorliq ha`m kreditorliq tuwrisindag`i esabatlar.

Tu`rli ma`mleketlerde esabatlardi qa`liplestiriwge o`zine say talaplar qoyiladi, Biraq, esabat sistemasinin` tiykarg`i tu`rleri sipatinda balans ha`m finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatlar du`ziledi. Esabattin` qalg`an tu`rleri balans ha`m finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabat tu`rleri ja`rdemshisi sipatinda du`ziledi. Uliwma esabat sistemasi elementlerinin` detallastiriliwi ka`rxanalardin` ekonomikalik xizmeti na`tiyjelerin finansliq sa`wleleniwin an`satlastiradi ha`m onnan paydalaniwshilar ushin bir qatar qolayliklar tuwdiriwi mu`mkin.

Finansliq basqariw informatsiyalarinin` tiykarg`i deregi ka`rxanalardin` buxgalteriyaliq balansi esaplanadi.

Balans ka`rxanalardin` ma`lim mu`ddetlerge finansliq jag`daydi klassifikatsiyalap, bir ta`repten birden bir pulli bahalaniwlarda ka`rxanalardin` resurslari quramin ha`m olardan paydalaniw bag`darlarin, ekinshi ta`repten olardi finanslastiriw dereklerin sa`wlelendiredi. Ka`rxanalar balansi onin` aktiv ha`m passiv ta`repleri ten`ligin ta`miyinleydi. Balanstag`i o`zgerisler aktivler ha`m passivlerdin` strukturalari yamasa aktivler ha`m passivlerdin` o`z-ara tuwri proporsional ra`wishtegi kemeyiwi yamasa ko`beyiwi ten`ligin o`zinde

sa`wlelendiredi. Sonday-aq, balanstag`i o`zgerisler aktiv bo`limleri quraminin` o`zgerisleri ha`m passiv bo`limlerinin` quraminin` o`zgeriwi menen payda boladi.

Ka`rxana aktivleri onin` xizmet da`wiri dawaminda qabil qiling`an investitsiyaliq qararlardi o`zinde sa`wlelendiredi. Aktivler uzaq mu`ddetli aktivler ha`m qisqa mu`ddetli aktivlerge bo`linedi.

Ko`pshilik jag`daylarda uzaq mu`ddetli aktivlerdi tiykarg`i o`ndiris fondlari ha`m aylanistan tisqari aktivler dep ataladi. Uzaq mu`ddetli aktivler-bul xojaliq xizmetinde paydalaniw ushin tartilg`an ha`m jil dawaminda satiw ushin mo`lsherlenbegen, bir esabat da`wiri dawaminda ko`p waqit paydalanilatug`in qarjilar bolip tabiladi.

Qisqa mu`ddetli aktivler bolsa ko`pshilik jag`daylarda aylanis qarjilar dep atalip bunday qarjilar bir esabat da`wiri dawaminda paydalanilatug`in, satilatug`in ha`m tutinilatug`in qarjilar bolip tabiladi.

Finansliq qarar qabil qiliw ushin za`ru`r bolg`an aylanis qarjilardin` qurami to`mendegi toparlarga ajratiladi:

- pul qarjilari;
- qisqa mu`ddetli finansliq qoyilmalar;
- debitorliq qarizlari;
- materialliq-islep shig`ariw rezervleri.

Aylanis aktivlerdin` en` likvidli bo`limi-pul qarjilari esaplanadi. Bul kassadag`i pul qarjilari, banktegi pul qarjilari, valyuta qarjilari esaplanadi.

Balanstin` debitorliq qarizlari bo`limi ka`rxana islep shig`arg`an o`nimlerdi ju`klep jibergen biraq ele puli kelip tu`spegen aktivler esaplanadi.

Materialliq o`ndiris rezervleri: a`dettegi isbilermenlik tsikli dawaminda satiw, ka`rxananin` ishindegı islep shig`ariw mu`ta`jlikleri ushin, realizatsiya qiling`an o`nimdi keyinshelik qayta islep shig`ariwg`a mo`lsherlengen materialliq aktivler esaplanadi.

Uzaq mu`ddetli aktivlerdin` tiykarg`i tu`rlerinen biri tiykarg`i qurallar bolip, olar material tu`rindegi uzaq mu`ddet paydalanilatug`in qarjilar bolip tabiladi.. Qarjilardin` bul kategoriyasina binalar, mashina ha`m u`skeneler kiritiledi.

Keyingi tiykarg`i tu`rlerinen biri materialliq emes aktivler esaplanadi bunday qarjilar fizikaliq uslap bolmaytug`in biraq ka`rxanag`a kelshekte da`ramat keltiretug`in aktivler esaplanadi. Bunday aktivlerge patentler, tovar belgileri, sawda markalari, avtorliq huqiqi ha`m basqalar kiritiledi.

Balanstin` passiv ta`repien ka`rxanani finanslastiriw dereklerin tan`law boyinsha qararlari o`z sa`wlesin tapqan. Finansliq basqariw maqsetleri ushin passivlerdin` to`mendegi statyalar toparlarina ajiratiwimiz mu`mkin:

- qisqa mu`ddetli minnetlemeler;
- uzaq mu`ddetli minnetlemeler;
- jeke kapital.

Qisqa mu`ddetli minnetlemeler aylanis aktivler menen qoplanatug`in yamasa jan`a qisqa mu`ddetli minnetlemeler esabinan qaytarilatug`in ka`rxana minnetlemeleri esaplanadi.

Uzaq mu`ddetli aktivler-bir jildan uzaq mu`ddetten son` qaytariliwi lazim bolg`an minnetlemeler. Uzaq mu`ddetli minnetlemelerdin` tiykarg`i tu`rleri sipatinda uzaq mu`ddetli zayomlar ha`m kreditler kiritiledi.

Passivlerdin` keyingi ko`rsetkishi, jeke kapital bolip eger ka`rxana aktsionerlik ja`miyeti esaplansa, aktsionerlik kapitali dep ju`ritiledi. Finansliq basqariw ushin usi topar statyalarin qoyilma qiling`an kapital ha`m jamg`arilg`an kapital tu`rlerine ajiratiw za`ru`r.

Amanat qiling`an kapital-mu`lkdarlar ta`repien investitsiya qiling`an kapital bolip esaplanadi.

Jamg`arilg`an kapital-ka`rxana xizmeti na`tiyjesinde saliq ha`m dividendler to`legennen son` qalatug`in finansliq resurslar. Bul statyag`a bo`listirilgen payda, jamg`arma fondi, esabat da`wirinin` sap paydasi kiritiledi.

Esabat da`wiri dawamindag`i finansliq na`tiyjeler ma`lim da`rejede ka`rxananin` №2 forma finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatinda o`z sa`wlesin tabadi. Finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatta o`nim realizatsiyasinan tu`sken sap tu`sim tiykarg`i finansliq ko`rsetkish esaplanadi. O`nim realizatsiyasinan sap tu`sim o`nim realizatsiyasinan tu`simnen janapay saliqqlar ha`m bajixana bajilarin shig`arip taslag`annan son`g`i finansliq na`tiyjeler.

O`nim realizatsiyasinan jalpi payda-sap tu`simnen o`zine tu`ser qun quramina kirip ketiwshi qa`rejetlerdi shegiriwden qalg`an finansliq na`tiyjeler. Bul ko`rsetkish ka`rxananin` islep shig`ariw xizmeti na`tiyjeliligin analiz qiliw mu`mkinshiligin jaratadi.

Tiykarg`i xizmetten aling`an payda (ziyanlar)-realizatsiyadan jalpi paydadan da`wir qa`rejetleri shegiriledi ha`m basqa operatsion da`ramatlar jiyindisi esaplanadi.

Salıqqa tartılǵaǵa shekem bolǵan payda-tiykarg`i xizmetten aling`an paydadan finansliq xizmet ha`m ayırıqsha jag`daylarda payda bolatug`in jag`daylar boyınsha da`ramat ha`m qa`rejetlerdin` ayirmalari qosiliwi ha`m shegiriliwi na`tiyjesinde alinadi..

Sap payda-salıqqa tartılǵaǵa shekem bolǵan paydadan o`ndiriletug`in salıqlardi shegirip taslag`annan son` qalatug`in finansliq na`tiyje esaplanadi. Bul finansliq na`tiyje taza islep shig`ariwdin` finansliq na`tiyjesi esaplanadi ha`m onnan dividend to`lenedi. Divident to`lengennen son` qalg`an finansliq na`tiyje bo`listirilmegen payda esaplanadi ha`m balanstin` I bo`liminde sa`wlelenedi.

Qa`rejetler qurami tuwrisindag`i nizamnin` qabil qiliniwi finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatda o`z-aldına sa`wlelengen. Finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabattin` aqirg`i statyasi bo`listirilmegen payda esap kitabi ushin tiykar esaplaniwshi sap payda ko`rsetkishi esaplanadi.

Finansliq basqariw ushin tekg`ana finansliq na`tiyjelerdi biliw za`ru`r, ba`lkim esabat da`wiri dawamında pul qarjilari ha`reketlerin ha`m olardan paydalaniw bag`darların aniqlaw za`ru`r boladi. Pul qarjilari ha`reketleri

tuwrisindag`i esabat mag`liwmatlari finansliq basqariwshi ushin a`hmiyetli informatsiyalar deregi esaplanadi. Sebebi, ka`rxanadag`i investitsiyaliq, finansliq islep shig`ariw operatsiyaliq xizmet protsesslerinde pul ag`imlarinin` dinamikasin aniqlawdag`i tiykarg`i finansliq informatsiyalar usi pul qarjilari ha`reketi tuwrisindag`i esabattan alinadi..

Finansliq esabatlar mag`liwmatlari tiykarinda finansliq qarar qabil qiliw ushin za`ru`rli mag`liwmatlar analiz qilinadi ha`m usi analiz na`tiyjelerine tiykarlang`an halda basqariw qararlari qabil qilinadi.

Finansliq esabatlardi analiz qiliw degende ka`rxanalardin` esabatdag`i finansliq-xojaliq xizmeti ko`rsetkishleri ortasindag`i o`z-ara baylanisliqti aniqlastiriw tu`siniledi. Finansliq bahalawdin` usi usili na`tiyjeleri boyinsha ma`pdar ta`repler ha`m sho`lkemlerdin` ka`rxana finansliq-xojaliq xizmetinin` gezektegi na`tiyjelerin bahalaw tiykarinda qararlar qabil qilinadi.

Analizdin` tiykarg`i usillari sipatinda to`mendegilerdi ko`rip o`temiz:

- esabatlardi oqiw;
- gorizontal analiz;
- vertikal analiz;
- trendli analiz;
- finansliq koeffitsientlerden paydalaniw.

Analizdin` tiykarg`i usillarinan biri balans ha`m finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatlardi ko`rip shig`iw menen baylanisli esabatlardi oqiw ha`m absolyut mug`darlardi u`yreniw esaplanadi. Esabatlardi oqiw ka`rxananin` tartilg`an qarjilarinin` tiykarg`i derekleri tuwrisinda juwmaqlar qiliw, olardi qoyilmalar qiliw bag`darlari tuwrisinda informatsiyalar aliw, pul qarjilarin aliw derekleri tuwrisinda mag`liwmatlar aliw, ka`rxananin` sho`lkemlestiriw strukturasi ha`m onin` xizmet bag`darlari, dividend siyasati ha`m basqalar tuwrisinda informatsiyalarg`a iye bolinadi. Biraq, bul informatsiyalar, o`zinin` a`hmiyetligine qaramastan, basqariw qararlarin qabil qiliwda, a`sirese, finansliq basqariw qararlari ushin ka`rxananin` xizmetinin` tiykarg`i ko`rsetkishler dinamikasin bahalaw ha`m

oni basqa sin`ar ka`rxanalar menen salistiriw imka`niyatin tolig`insha ta`miyinlemeydi. Sonin` ushin da salistirmali analiz ko`rsetkishlerinen de a`meliyatda ken` paydalaniladi. Gorizontal analiz, esabat ko`rsetkishleri alding`i jillarg`a salistirip, tu`rli statyalardi salistiriw na`tiyjesindegi absolyut ha`m salistirmali terbenislerdi aniqalaydi.

Vertikal analiz jillar boyinsha emes ba`lkim balans ko`rsetkishleri statyalarin bir birine o`z-ara salistiriw menen baylanisli ko`rsetkishler sistemasinan ibarat bolip finansliq basqariw qararlari ushin za`ru`rli bolg`an informatsiyalardi aliwda a`hmiyetli esaplanadi. Trendli analiz bir neshe jillar dawamindag`i ko`rsetkishlerdi bazis jildag`i ko`rsetkishler menen o`z-ara salistiriw ha`m jillar dawaminda ma`lim ko`rsetkishlerdi bazis jilina salistirmali dinamikalik o`zgerislerin aniqlaw menen baylanisli boladi.

Esabatlardi analiz qiliwdin` ken` qollanilg`an usillari arnawli finansliq koeffitsentlerdi u`yreniw esaplanadi. Bul koeffitsentler ka`rxanalar finansliq jag`dayi tuwrisindag`i informatsiyalardi beriwde joqari a`hmiyetke iye esaplanadi. Olardin` abzalliglari ka`rxana aktivlerin inflyatsiya protsessii sharayatinda tuwri bahalawdin` a`hmiyetli usili esaplanadi. Bul usildin` a`hmiyeti, birinshiden, ko`rsetkishlerdi esaplawda; ekinshiden, qandayda bir tiykarg`a salistirmali salistiriw menen belgilenedi. Bunday tiykarlarg`a to`mendegiler kiritiledi:

- uliwmaliq qabil qiling`an standartlar;
- ortasha taraw ko`rsetkishleri;
- o`tken jillardin` uqsas ko`rsetkishleri;
- ba`sekelesiwshi ka`rxanalardin` finansliq ko`rsetkishleri.

Eger bul koeffitsientler salistirilatug`in tiykarg`a salistirmali jamaniraq bolsa ka`rxananin` «to`men» xizmetin ko`rsetip beriwshi «ekonomikalik indikator» rolin oynaydi ha`m anig`iraq informatsiyalar aliw ushin keyingi analiz isleri alip bariladi.

Ka`rxanalar ushin finansliq koeffitsientler olardin` xizmetin sirtqi finansliq esabatlardan paydalaniwshilar ta`repinen tuwri bahalaw ushin a`hmiyetli finansliq informatsiyalar dereklerinen biri esaplanadi.

Koeffitsientlerdin` analitikaliq qunin tastiylaydi eken ko`pshilik rawajlang`an ma`mleketlerde finansliq koeffitsientlerden informatsiya deregi sipatinda paydalaniw ushin arnawli baspalar xizmet ko`rsetedi. Ma`selen, AQShda «Robert Morris Assoshieys», AQSh sawda ministrliginin` saliq byurosi, «Mudis indastriel menyuel», Yaponiyada «Kaysya nenkan» ha`m basqalar.

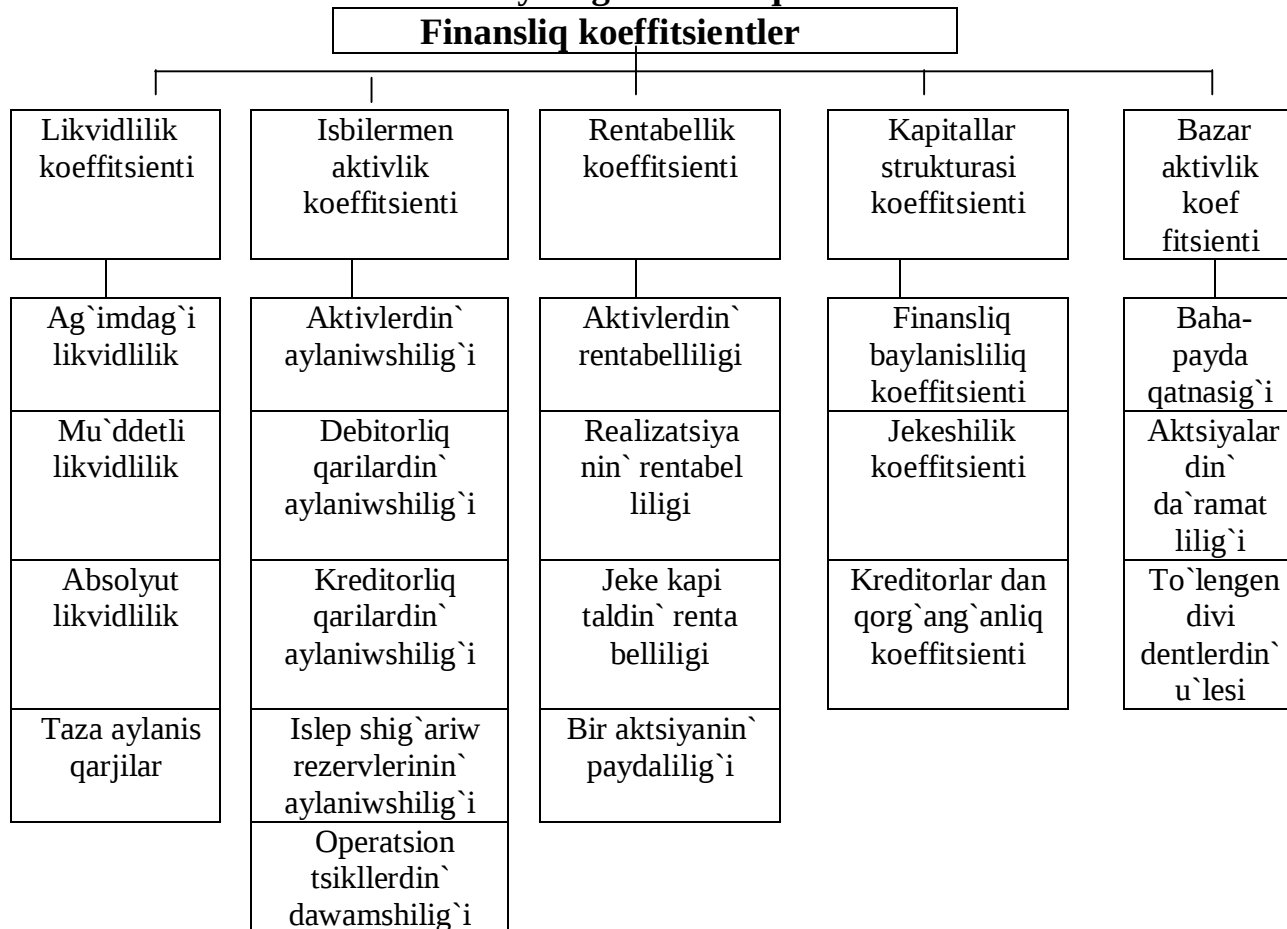
Finansliq koeffitsientlerdi esaplawda birden-bir ko`rsetkishler sistemasina a`mel qilinbaydi. Ma`selen, AQShda 10-15 ko`rsetkishlerden paydalaniladi. Biraq, du`nya ju`zi a`meliyatinda ka`rxanalardin` finansliq jag`dayin bahalawda ha`m investitsiyani tartiwshan`lig`in bahalawda to`mendegi ko`rsetkishlerden ken` paydalaniliwi gu`zetiledi:

- Likvidlilik koeffitsienti;
- kapitallar strukturalari;
- isbilermen aktivlik ko`rsetkishleri;
- rentabellik koeffitsienti;
- bazar aktivligi ko`rsetkishi.

Ka`rxananin` finansliq jag`dayi ha`m turaqlilig`in analiz qiliwda ko`plegen finansliq koeffitsientlerdi esaplaw ha`m olardin` o`zgeriw tendentsiyalarin aniqlaw a`hmiyetke iye boladi. Ka`rxana qariz qarjilarin bahalaw ha`m onin` to`lew qa`bilietin potentsial aniqlap beriwshi koeffitsientlerden biri likvidlilik koeffitsienti esaplanadi. Ka`rxanalarda debitorliq ha`m kreditorliq qarizlardi to`lewlerdin` mu`ddetleri haqqinda informatsiya bolmasa, ol jag`dayda likvidlilik ko`rsetkishleri isletiledi.

Likvidlilik koeffitsienti ka`rxananin` jil dawaminda qisqa mu`ddetli minnetlemeneni qaytara aliw mu`mkinshiligin aniqlaydi.

Esabattin` tiykarg`i finansliq koeffitsientleri

Likvidlilik koeffitsienti: gezektegi likvidlilik, mu`ddetli likvidlilik, absolyut likvidlilik, taza aylanis qarjilari siyaqli elementlerden ibarat. Ag`imdag`i likvidlilik koeffitsienti karxananin` kishi dawir dawaminda minnetlemelerdi qaytara aliw ushin zarurli qarjilardin` bar ekenligin aniqlaydi. Uliwmaliq qabil qiling`an standartlar boyinsha usi koeffitsientting` normativ mug`dari 1 den 2 ge shekem bolwi lazim. Koeffitsienttin` past shegarasi karxananin` qisqa mu`ddetli minnetlemelerdi qaytariw ushin en` kem qarjining` mug`darin belgileydi, keri jag`dayda kapitalardin` ratsional emes strukturasi bar ekenligin tastiqlaydi. Koeffitsientti aniqlawda onin` dinamikasina o`z aldina itibar beriw lazim.

Ag`imdag`i likvidlilik koeffitsientin esaplawda esabatlardin` ko`rsetkishlerinen paydalaniladi. Sonday-aq, pul qarjilari, qisqa mu`ddetli finansliq amanatlar, taza debitorliq qarizlari, materialliq islep shig`ariw rezervleri jiyindisin

ka`rxananin` qisqa mu`ddetli qarizlarina salistirmali quralinda aniqlanadi. Ag`imdag`i likvidlilik koefitsientinin` quramliq bo`limi sipatinda mu`ddetli likvidlilik koefitsienti esaplanadi. Mu`ddetli likvidlilik koefitsienti aylanis aktivlerdin` salistirmali joqariraq likvidlilikke iye bo`limin qisqa mu`ddetli minnetlemelerge salistirmasin sa`wlelendiredi. Mu`ddetli likvidlilikni aniqlawda ka`rxananin` pul qarjilari, qisqa mu`ddetli finansliq amanatlar, sap debitorliq qarizlarinin` qisqa mu`ddetli qarizlarg`a salistirmasin ko`rsetip beredi. Ka`rxanada mu`ddetli likvidliliknin` joqlig`i isbilermenlik imka`niyatlarin qollawg`a qa`bilietsiz ekenliginen da`lalat beredi. Usi ko`rsetkishtin` pa`st da`rejesi administratsiya ha`reketlerinde erkinlik joqlig`in bildiredi. Ka`rxana gezektegi qarizlarin ha`m minnetlemelerin to`ley almaslig`i o`te jiddiy kerin na`tiyjeler bar ekenliginen da`lalat beredi. Bul bolsa, uzaq mu`ddetli finansliq qoyilmalar ha`m aktivlerdi ma`jburiy satiwg`a, ayrim jag`daylarda kriziske ushirawg`a alip keledi. Absolyut likvidlilik koefitsienti ka`rxananin` real pul qarjilarin qisqa mu`ddetli minnetlemelerge salistirmasin aniqlap beredi. Taza aylanis kapitallar aylanis aktivlerden qisqa mu`ddetli aktivlerdi shagirip taslang`aninan son` qalg`an bo`limi esaplanadi.

Joqaridag`i ko`rsetkishler sistemasi quralinda biz ka`rxanalardin` ha`r tu`rli qa`wiplerden qorg`ang`anliq da`rejesin aniqlaw imka`niyatina iye ekenligin aniqlap aliwimiz mu`mkin. Biraq bul ko`rsetkishler ha`r dayim da ka`rxanalar xizmetin tolig`insha bahalap bere almaydi. Sebebi, likvidlilik koefitsientinin` normativten asip ketiwi tikkeley ka`rxanalardin` isshen` kapitallar normativinin` pa`seyiwine alip keledi. Ma`selen, absolyut likvidlilik koefitsienti pul qarjilarinin` qisqa mu`ddetli qariz minnetlemelerine salistirmasi arqali aniqlanadi. Biraq, naq pul qarjilarinin` ko`beyiwi ka`rxanada isshen`lik xizmetinin` pa`seyiwine alip keledi. Sonin` ushin da finansliq ko`rsetkishler sistemasindag`i ayrim ko`rsetkishlerdin` mug`dar koefitsientleri bir-birine kerin proporsional esaplanadi.

2.2. Ka`rxananin` finansliq na`tiyjeligin analizlewde finansliq esabatlar sistemasin qa`liplestiriwdin` tiykarg`i printsipleri

Ka`rxanalar finansliq-xojaliq xizmetinin` informatsiyaliq ta`miyinleniwi quramali strukturag`a iye bolip ha`r qiyli faktorlar: basqariw da`rejesi, informatsiyalardin` maqsetli belgileniwi, paydalaniwshilar qurami ha`m bir qatar basqa faktorlar menen aniqlanadi. Ka`rxanalarda finansliq xizmettin` informatsiyaliq ta`miyinleniwinin` tiykarlarin buxgalteriya esabati mag`liwmatlari quraydi. Bazar ekonomikasi sha`rayatinda buxgalteriya esabati xizmeti quramina xojaliq xizmeti mag`liwmatlarin esapqa aliw finansliq esap-kitap islerin ju`rgiziw ha`m ka`rxananin` finansliq xojaliq xizmeti na`tiyjeliligin bahalaw isleri ushin za`ru`rli mag`liwmatlar bazasi xizmetin de orinlaw siyaqlilar kiredi.

Finansliq esabatlar paydalaniwshilarg`a aniq isbilermenlik qararlar qabil qiliw ushin qolay ha`m tu`sinikli tu`rde ka`rxananin` finansliq jag`dayi haqqinda uliwmalastirilg`an informatsiyalardi ishki ha`m sirtqi pydalaniwshilarg`a usiniw maqsetinde finansliq esap mag`liwmatlari tiykarinda du`zilgen esabat formalarinin` kompleksi bolip tabiladi.

Bazar ekonomikasi jag`dayinda finansliq esabatlar o`z na`wbetinde ka`rxanalardi sirtqi finanslastiriwdin` tiykarg`i deregi esaplaniwshi finansliq bazarlar ha`m ka`rxanalar ortasinda informatsiyalar almasiwinin` tiykarg`i baylanistiriwshisi ha`m instrumenti esaplanadi. Sonin` ushin da ka`rxanalarda finansliq-basqariw qararlarin qabil qiliw ha`m finansliq menedjmentnin` tiykargi informatsiyalar deregi sipatinda finansliq esabatlar sistemasinan ken` paydalaniladi. Finansliq esabatlar bazar ekonomikasi jag`dayinda ka`rxanalar ishki basqariw sistemasi ushin paydalanilatug`in islep shig`ariw esabi mag`limatlarin uliwmalastiradi. Islep shig`ariw mag`liwmatlari sirtqi paydalaniwshilar ushin mo`lsherlengen ha`m sonin` menen birge kommertsiya siri esaplanadi. Islep shig`ariw ha`m finansliq esap sistemasinin` jetilisken ka`rxanalardin` basqariw strukturasi menen belgilenedi. Soni esapqa aliw kerek, bul struktura universal esaplanbaydi: ha`r qaysi ka`rxana o`zinin` xizmet xarakterleri boyinsha ko`birek

na`tiyjeli basqariwdi sho`lkemlestiriwge umtiladi. Kishi ka`rxanalarda islep shig`ariw esabi ha`m finansliq esap o`z aldina xizmetler boyinsha ko`rip shig`ilmaydi. Biraq, funktsionalliq ko`z qarastan islep shig`ariw ha`m finansliq esabaplar informatsiyalari za`ru`r bolg`an paydalaniwshilar za`ru`rlikleri ushin paydalaniwshilar ju`da` a`hmiyetli bolip tabiladi.

Bazar ekonomikasi jag`dayinda finansliq esabatlardan paydalaniwshilar administrativlik buyriqpazliq sistemasinan tu`pten pariqladi. Bazar ekonomikasi sharayatinda birinshiden, jan`a tu`rdegi paydalaniwshilar payda boladi, ekinshiden, alding`i paydalaniwshilardan (ma`selen, ka`rxana administratsiyasi) pariqli ra`wishte jan`a informatsiyalarg`a za`ru`rlik tuwiladi.

Ka`rxanalar menejerleri ushin esabatlardan paydalaniwdag`i tiykarg`i ma`pi islep shig`ariw ha`m finansliq xizmet na`tiyjeliligini aniqlaw ha`m sonday-aq, basqariw ha`m finansliq qararlar qabil qiliwdi ekonomikalik tiykarlaw esaplanadi. Menejerler ushin tiykarg`i informatsiyalar deregi sipatinda ka`rxananin` ishki esabatlari ha`m finansliq esabatlar sistemasi esaplanadi. Sebebi ha`r qanday ka`rxanada na`tiyjeli islep shig`ariw qatnasiqlarin sho`lkemlestiriw ushin birinshi na`wbette ka`rxananin finansliq- ekonomikalik potentsiali aniqlanadi.

Saliq organlari ka`rxanalar to`leytug`in salıqlardin` o`z waqtında ha`m maqsetke muwapiq ra`wishte o`ndiriw protsessini aniqlaw ushin esabatlardan paydalanadi ha`m onin` tiykarg`i informatsiyalar deregi sipatında finansliq esabatlar, salıq esabatlari ha`m ishki tekseriw islerinin` mag`liyatları esaplanadi.

Bazar ekonomikasi sharayatında mu`lkshiliktin` aksionerlik tu`rlerinin` payda bolıwi na`tiyjesinde esabatlardan paydalaniwshilardin` jan`a tu`rleri yag`niy aksionerler qa`liplesti. Aksionerler esabatlardan tiykarinan tiyisli aktsiyalar boyinsha kurs quni kelesheklerin aniqlaw ha`m divididentlerinin` keleshegin aniqlaw maqsetinde paydalanadi ha`m sonday-aq, informatsiyalar deregi sipatında finansliq esabatlardan pydalanadi.

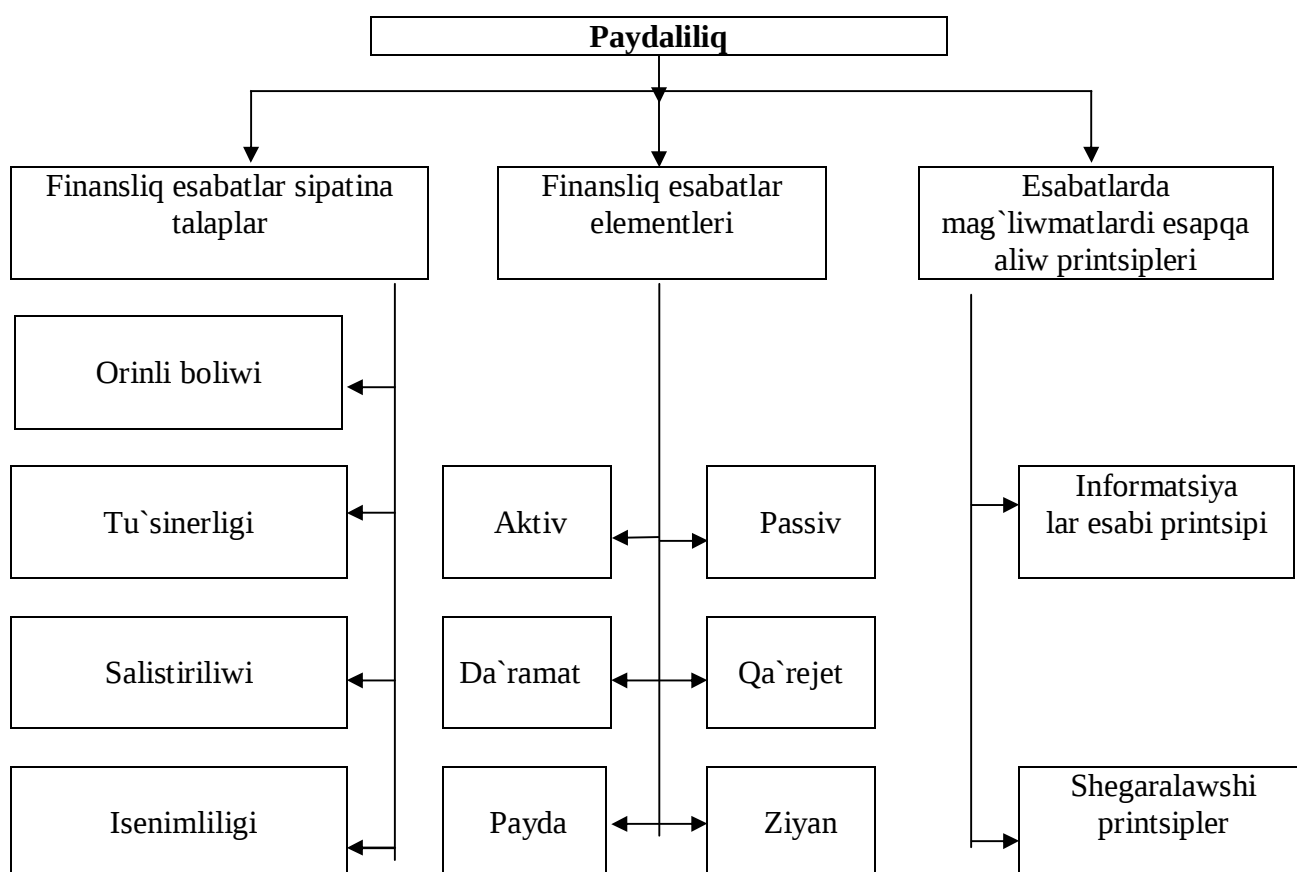
Kredit qatnasiqlarinin` erkinlesiwı ha`m kredit beriw sistemasin erkin bazar mexanizmlerine tiykarlanıwi na`tyjesinde bankler ha`m basqa kreditorlar ushin

tiyqarg`i ma`sele aling`an kredit resurslardan qariz aliwshilar maqsetli paydalanip atirg`anlig`in aniqlaw esaplanadi. Sonin` ushin da kredit qadag`alawi ushin za`ru`rli bolg`an mag`liwmatlar deregi ka`rxananin` finansliq esabatlari ha`m arnawli mag`liwmatlar esaplanadi.

Ka`rxananin` kontragenleri esaplang`an jetkizip beriwshiler ha`m satip aliwshilari da turaqli ra`wishte ka`rxananin` finansliq xizmeti menen qizig`adi ha`m sonin` ushin da jetkizip beriwshiler to`ley aliw mu`mkinshiligine iye bolatug`in resurslardan` bar ekenligin tiykarlaw ha`m satip aliwshilar bolsa o`nim bahasinin` tiykarlang`anlig`in aniqlaw ushin ka`rxananin finansliq esabatlarinan informatsiyalar deregi sipatinda paydalanadi.

2.2-sizilma.

Finansliq esabatlardi qa`liplestiriw printsipleri

Statistika organlari da makroekonomikaliq ko`rsetkishlerdi qa`liplestiriw, o`nim islep shig`ariw ko`lemin boljaw maqsetinde ka`rxananin` statistikaliq

esabatlari ha'm finansliq esabatlari informatsiyalar deregi sipatinda paydalanadi. Bazar ekonomikasi sha'rayatinda finansliq esabatlardi du'ziw, ka'rxanalarda finansliq menedjmentti na'tiyjeli sho'lkemlestiriw instrumenti sipatinda qatar printsiplerge tiykarlanadi.

Esabatlarda usinis etiletugin informatsiyalar olardi oqiw ha'm tu'siniw paydalaniwshilar ushin qolay boliwi lazim. Informatsiyalardin` paydalilig`i degende ma`ptar ta'repler ha'm sho'lkemler ta'repinen isbilermenlik qararlar qabil qiliw ushin olardan paydalaniw imka'niyatlari esaplanadi. Ha'r qanday finansliq informatsiyalar paydali boliwi ushin ol tiyisli bo`limlerge juwap beretug`in boliwi lazim. A`sirese ka'rxanalar basqariw sistemasi ushin za`ru`rli informatsiyalar finansliq qarar qabil qiliw ha'm finansliq rejelestiriw ushin na'tiyjeli derek boliwi lazim. T.Balabanov «Finansliq menedjment o`zinin` ha'r qanday qararlarinda ekonomikalik baylanis ha'm pikirler tiykarinda bosqaradi ha'm ha'r dayim uliwma aling`an informatsiyalar tiykarinda finansliq-basqariw qarar qabil qiliwdi a`melge asiriw menen informatsiyalar ag`imina su`yenedi» dep aytiladi. Finansliq menedjmenttin` informatsiyalar deregi sipatinda tiykarinan ka'rxanalarda finansliq esap sistemalari esaplanadi.

Finansliq esabatlar sipatina salistirmali talap ko`z qarasinan onin` tiykarg`i printsiplerinenn biri orinli boliwi esaplanadi, yag`niy finansliq esabatlardan alinatug`in informatsiyalar ma`lim a`hmiyetke iye ha'm onnan paydalaniwshilar ta'repinen qabil qilinip atirg`an qararlar ushin sezilerli ta`sir ko`rsetedi. Informatsiyalar o`tken da`wir, gezektegi ha'm kelesi da`wir qararlari boyinsha aling`an na'tiyjeler tiykarinda keleshektegi boljawlardi islep shig`iwda orinli boliwi esaplanadi. Orinli boliwi ja`ne paydalaniwshilar ta'repinen kerekli finansliq xarakterdegi informatsiyalardin` jan`alig`i menen de belgilenedi.

Finansliq esabatlardin` **haqiyqatliliq printsipti**. Finansliq esabatlar xojaliq o`mirinin` waqiyalarin aniq ko`rsetiwi lazim. Sondag`ana bunday esabatlardan informayiyalar deregi sipatinda paydalaniwshilar ta'repinen qabil qilinatushin basqariw-finansliq qararlar o`zinin` na'tiyjesin beriwi mu`mkin.

Neytralliq printsiipi. Finansliq esabatlar ma`lim tu`rdegi esabatlardan paydalaniwshilar ma`plerin qanaatlandiriw ushin na`tiyjeli boliwi lazim emes. Finansliq esabatlar informatsiyalar deregi sipatinda paydalaniwshilardin` ha`mmesi ushin bir tu`rde boliwi lazim.

**Tu`sinerlilik printsiipi.** Finansliq esabatlar ha`r qanday paydalaniwshilar ushin tu`sinerli ha`m a`piwvyi boliwi lazim.

**Bo`listiriliw printsiipi** ma`lim ka`rxana ta`repien qaliplestiriletug`in finansliq esabatlar qollanilatugin buxgalteriya esabati usillari izbe-izligin saqlaw lazim ha`mde ka`rxana xizmetinin` bir neshe esabat da`wirleri informatsiyalarin salistiriw imka`niyati ta`miyinleniwi lazim.

Ha`r qanday informatsiyalar birligi esaptin` aniq printsipleri tiykarinda qa`lipleskenliginen kelip shig`ip finansliq esabtlarda sa`wlelendiriledi. Sonin` ushin da esabat mag`liwmatlarin qa`liplestiriwde esap printsipleri ju`da` a`hmiyetli boladi. Bul printsiplerge eki jaqlama jaziw printsiipi, esaptin` ekonomikaliq birlik printsiipi, da`wirlilik printsiipi, a`meldegi ka`rxana printsiipi, pulli bahalaw printsiipi, esabat da`wirindegi da`ramatlar ha`m qa`rejetlerdin` muwapiqliq printsiipi, u`stine qoyip esaplaw printsiipi ha`m basqalar esaplanadi.

Esabat mag`liwmatlarin qa`liplestiriw bag`darinda esabatlarda esapqa alinatug`in aniq informatsiyalarg`a sheklewlerge a`mel qiliniwi lazim. Bunin` ushin to`mendegi printsiplerge a`mel qiliniwi na`zerde tutiladi: shig`in ha`m kirimdi optimal salistiriw, abayli boliw (konservatizm), konfidentsialliq printsipleri.

Bazar ekonomikasi tiykarinda rawajlang`an ma`mleketlerde buxgalteriya esabin ta`rtipke saliw finansliq esabatlardi tayarlaw qag`iydalari esaplaniwshi esap standartlari quralinda a`melge asiriladi. Uliwma qabil qilingan esap printsipleri (Generally Accepted Accounting Principles(GAAP)) buxgalteriya esabinda informatsiyalar tayarlawdin` ko`lemi, tu`rleri ha`m usillarin aniqlap beredi.

O`zbekstan Respublikasi ka`rxanalarinda finansliq esabatlar joqarida ko`rsetip o`tilgen ishki paydalaniwshilar ushin ha`mde, xaliq-araliq buxgalteriya

standartlari talaplarina muvopiq ekonomikasi rawajlang'an ma'mleketler esap sistemasi printsiplerine de muvopiq boliwi lazim, sonday-aq, buxgalteriya esabi informatsiyalarina ha'm onin' basqariw funktsiyasi sipatindag'i roline muvopiq keliwi kerek. Printsiplerdin' tiykarg'i toparlarinin' mazmuni tu'rli ma'mleketlerde buxgalteriya esabin milliy sistemalarin a'piwayilastiriw maqsetinde xaliq-araliq sho'lkemler ta'repinen islep shig'ilip atirg'an bar bolg'an esap ha'm esabattin' xaliq-araliq standartlarin aniqlap beredi. Buxgalteriya esabinin' uliwma qabil qiling'an standartlari xojaliq operatsiyalarin sub'ektivlikten shetlesiwine alip keledi; xojaliq operatsiyalarin tuwri emes bahalaw, aniq emeslikler ha'm eki ta'repleme pikirliklerdin' aldin aladi, ha'mde tu'rli ka'rxanalarda finansliq esabatlardi salistiriw mu'mkinshiligin ha'm tu'rli da'wirler ko'rsetkishlerin salistiriw mu'mkinshiligin ta'miyinleydi.

Du'nya ju'zi a'meliyatinda tu'rli ma'mleketlerdin' milliy xarakterlerine muvopiq keliwshi buxgalteriya esabinin' 3 modeli du'nya ju'zi ekonomikasinda qabil qiling'an:

Britaniya-amerika modeli, esaptin' usi tu'ri Avstraliya, AQSh, Ulli Britaniya, Venesuela, Gonkong, Irlandiya, Islandiya, Kanada, Meksika, Orayliq Amerika ma'mleketleri, Kipr ha'm basqa ma'mleketlerde ken' qollaniladi.

Bul modeldin' tiykarg'i xarakterleri sotsialliq sho'lkemler esabi reglamentatsiyasi, esaptin' finansliq tiykarlari-investorlari ha'm kreditorlar sorawlari ushin informatsiyalarg'a sa'ykesleniwshiligi, akiv bahali qag'azlardin' bar baliwi, uliwmalik ha'm professional buxgalteriya mag'liwmatlari menen xarakterlenedi.

Kontinental model, esaptin' usi modeli, Avstriya, Aljir, Belgiya, Daniya, Misr, Ispaniya, Italiya, Lyuksemburg, Shveytsariya, Shvetsiya, Yaponiya ha'm basqa ma'mleketlerge tiyisli. Bul model ekonomikanin' bank sistemasi ha'm ma'mleketke ku'shli bylanislig'i menen xaraekterlenip onin' pariqli ta'repi, biznestin' bank penen bekkem islep shig'ariw baylanislig'i, esap ha'm esabattin'

ma`mleket ma`pleri ushin muwapiqlig`i, makroekonomikaliq rejelestiriw rawajlang`anlig`i menen belgilenedi.

Tu`slik Amerika modeli, esaptin` usi modeli, Argentina, Boliviya, Braziliya, Peru, Chili, Ekvador ha`m basqa turaqli emes ma`mlekkterdi o`z ishine aladi. Bul modeldin` xarakterli ta`repi sonnan ibarat, joqari da`rejedegi inflyatsiya jg`dayinda udayina esap mag`liwmatlarin korrektirovka qiliw, xaliq ha`m firmalar da`ramatlarinin` esabi ha`m qadag`alawi boyinsha ma`mlekettin` qatan` ta`rtipkea saliwshi talaplari, fiskal bag`darlang`anlig`i menen belgilenedi.

Keyingi jillarda, batis ma`mleketlerinde buxgalteriya esabi standartlarin a`piwayilastiriw isleri keskin tu`s almaqta. Sebebi, xojaliq xizmetin ha`m finansliq bazarlarinda transnatsional korporatsiyalar xizmeti ko`lemlerinin` ken`eyiwi, tu`rli ma`mlekkter ka`rxanalarinin` isbilermen sherikshiliginin` ken`eyiw za`ru`rligi menen belgilenedi. Ka`rxanalarda finansliq esabatlardi xaliq-araliq standartlar boyinsha du`ziwinde aldinala «ka`rxana esabatlari nelerge tiykarlang`anlig`in biliw lazim. Eger ka`rxana g`a`rezsiz esaplangan onin` esabatlari qurami boyinsha (balans, payda ha`m ziyanlar haqqindag`i esabatlar, pul qarjilari ha`reketi tuwrisindag`i esabat) ha`m mazmuni zamanago`y esap modelleri tiykarinda sho`lkemlestiriliwi lazim.

Eger ka`rxana sin`ar kompaniyasi esaplangan yamasai transmilliy korporatsiyalardin` filiallari esaplangan esabatlar konsolidallastirilg`an esabatlar quramina kiritiliwi ha`m onda esaptin` ishki firmalar standartlari sistemasi a`mell qiliwi lazim.

Kontseptual printsipler topari finansliq esabatlardin`g ekonomikaliq mazmunin sho`lkemlestiriwshi ko`rsetkishlerge bolg`an talapti aniqlaydi. Olar buxgalteriya a`meliyatinda paydalanilatug`in tiykarig`i tu`sinikler kompleksinen kelip shig`ip qa`liplestiriledi ha`m buxgalteriya esabinin` teoriyalig`i tiykarlari menen muwapiq ra`wishte qatan` belgilenedi. Joqaridag`ilarg`a tiykarlang`an halda soni aytip o`tiw kerek, finansliq esabatlardi qa`liplestiriw ha`m onin` analizi quramali ha`m ko`p miynet talap qiliwshi protsess bolip esaplanadi.

Bunda ma'selenin` orayi finansliq esabat aliwdin` informatsiyalar bazasi baslaniwin qurawshi ko`rsetkishler jiynaw ha`m dizimnen o`tkiziwden tartip inflyatsiyaliq o`zgerisler ag`imi ha`m basqa ta`rtipke saliw elementleri protsessleri ta`sirin esapqa alg`an halda ka`rxanalar finansliq jag`dayin analizlew algoritmin islep shig`iwg`a shekem bolg`an informatsiyaliq texnologiyalardin` ha`mde basqishlarin sho`lkemlestiriwdin` na`tiyjeli jollarin ko`rsetiwden ibarat boladi. Sonin` menen baylanisli ra`wishte ka`rxana finansliq esabatlar du`ziwde informatsiyalar aliw, qayta islew ha`m analiz qiliw ushin kompleks instrumental elementler: dinamikalg`i, qatan` belgileniwi, qollaniliwi esaplaw texnikalari qadag`alawi astinda isbilermenlik qararlar qabil qiliw protsessinde individual ha`m kollegial qatnasiwi siyaqlilar menen belgilenedi.

Finansliq esabatlardi du`ziw printsipleri sirtqi ha`m ishki paydalaniwshilar ushin qolay boliwin na`zerde tutiwi menen ka`rxanalardin` ishki basqariw sistemasi ushin qolay finansliq informatsiyalar beriwdi de na`zerde tutadi.

2.3. Finansliq esabatlardi buxgalteriya balansi ha`m finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatlar formalarinda analizlew

Buxgalteriya balansi esabat da`wirinin` basi ha`m aqirinda sub`ektke tiyisli bolg`an mu`lktin` haqiqiy jag`dayi ha`m bar ekenligin o`zinde sa`wlelendiredi.

Balans du`ziwge shekem, ag`imdag`i jil aqirina analitikaliq schyotlardin` oborot (aylanis)lari ha`m qaldiqlari menen Bas da`pterdegi schyotlardin` oborot (aylanis)lari ha`m qaldiqlari a`lbette salistiriliwi za`ru`r.

Ag`imdag`i jil aqirina bolg`an balans mag`liwmatlari sub`ektin` sho`lkemlestiriwshilik qayta ko`riliwi, tovar-materialliq rezervlerdin` qayta bahalaniwi ha`m basqa sog`an uqsaslardi esapqa alg`an halda, 3-u`stinde, yag`niy kirisiw balansinin` mag`liwmatlari jil basina ko`rsetiledi.

Balans statyalarinin` ha`m uliwmalig`i summasinin` jil basina ha`m jil aqirina mag`liwmatlarinin` bir-birine say boliwi ushin, tastiyoqlang`an balans statyalari jil

aqirina bolg'an balans statyalari ha'm gruppalang'an bo'limlerine say keltiriliwi sha'rt.

Pitkeriw kvalifikatsiyaliq jumisi ob'ekti bolg'an «Shimbay biomaxsulot» labarotoriyasi JShJte ha'r jili finansliq esabattin` “Buxgalteriya balansi” o`z waqtinda du`zilip, tiyisli organlarga usinis qiling'an.

2.1-keste

Shimbay «Biomahsulot» biolaboratoriyanin` buxgalteriya balansi aktiv statyalarinin` analizi

Qarjilardin` qurami	2013 jil		2014 jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Salm ag`i, %	Summa, min` swm	Salma g`i, %	Summa, min` swm	salmag`i, %	2014 jil 2013 jilg`a salistirmal i o`siwi
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.Uzaq mu`ddetli aktivler	85099,7	64,0	101941,2	68,6	+16841,5	4,6	19,8
2.Ag`imdag`i aktivler	48141	36,0	46715,5	31,4	-1425,5	-4,6	-23,4
Sonin` ishinde:							
a) tovar-materialliq rezervler	1047,9	1,0	9854	6,62	+8806,1	5,62	840,3
b) pul qarjilari ha'm qisqa mu`ddetli qoyilmalar	46541,6	34,0	15815,7	10,63	-30725,9	-23,37	-0,01
v) kelesi da`wir qa`rejetleri	-	-	-	-	-	-	-
g) debitorlar	551,4	1,0	21045,7	14,15	+204943	13,15	0,59
Balans aktivinin` ja`mi	133240,8	100	148656,7	100	154159,5	-	11,56

2.1-keste ka'rxana mu'lkinin` ko'lemi ha'm qurami keltirilgen bolip, oni du`ziwde «Shimbay biomahsulot» biolaboratoriyanin` balans mag`liwmatlarina paydalanip, taza, isletiwge jaramli bahaliqlar jag`dayi u`yrenildi. Keltirilgen mag`liwmatlar balanstin` ja`mi summasina ten` boladi.

Usi keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg'aninday, biz analiz qilip atirg'an «Shimbay biomahsulot» biolaboratoriyasinda u`yrenilip atirg'an ag`imdag`i

da`wirde ja`mi aktivler summasi 154159,5 min` swmg`a yamasa 11,56% ke ko`beygeninin` guwasi bolamiz. Aktivlerdin` ko`beyiwin unamli bahalag`an halda, mag`liwmatlarina itibar qilatus`in bolsaq, aktivlerdin` ko`beyiwi tiykarinan uzaq mu`ddetli aktivlerdin` ko`beyiwi esabina ju`z bergenligin ko`riw mu`mkin. Yag`niy, uzaq mu`ddetli aktivlerdin` 16841,5 min` swmg`a artqanlig`i bunin` ayqin misali boladi. Usi orinda ag`imdag`i aktivler bolsa kerisinshe 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali 1425,5 min` swmg`a yamasa 4,6 % ke kemeygenligin ko`riw mu`mkin. Usi kemeyiw pul qarjilari ha`m qisqa mu`ddetli qoyilmalar esabinan bolg`anlig`i bunin` ayqin misali boladi. Sonin` menen bir qatarda joqarida atamasi keltirilgen juwapkershiligi sheklengen ja`miyetinde 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali onin` tovar-materialliq rezervleri 8806,1 min` swmg`a yamasa 840,3 % ke asqanlig`in unamli bahalamaq lazim. Bug`an say ra`wishte debitorliq qarizlarin 204943 min` swmg`a yamasa 13,15% ke artqan bolip, «Shimbay biomahsulot» biolaboratoriyasi juwapkershiligi sheklengen ja`miyettegi bul artiw yamasa pul qarjilarinin` kemeyip ketiwi ka`rxananin` to`lew qa`biliyetinin` jamanlasiwina da alip keliwi mu`mkin. Sonday eken, ka`rxanadag`i payda bolg`an debitor qarizlarin mu`ddeti o`tpesten o`ndirip aliw shara ilajlardi islep shig`iw lazim boladi.

Ka`rxananin` qarjilar deregin analiz qiliwdan tiykarg`i maqset, balansinin` passiv bo`liminde ka`rxana qarjilarin qaplaw derekleri ko`rsetiledi. Ha`zirgi bazar ekonomikasi sharayatinda qarjilardi toltiriw to`mendegilerden ibarat: o`zinin` qarjilarinin` derekleri, minnetlemeler. Bunda en` a`hmiyetli orindi ka`rxananin` o`zine qarasli ustav, qosilg`an, rezerv kapitali, bo`listirilmegen payda (qaplanbag`an ziyan), maqsetli tu`sim ha`m fondlar, kelesi da`wir sariplari ha`m to`lemleri ushin rezervler, kelesi da`wir da`ramatlari iyeleydi.

2.2-keste

Shimbay «Biomahsulot» biolaboratoriyanin` buxgalteriya balansi passiv statyalari analizi

Qarjilar dereklerinin` qurami	2013 jil		2014 jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Salma g`i, %	Summa, min` swm	Salma g`i, %	Summa, min` swm	salmag`i, %	2014 jil 2013 jilg`a salistirmali o`siwi, %
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.O`z qarjilari derekleri	126610,7	95,0	142461,3	95,8	+15850,6	+0,8	+12,5
2.Minnetlemeler	6630,1	5,0	6195,3	4,2	-434,7	-0,8	-6,5
Sonin` ishinde:							
a) Uzaq mu`ddetli minnetlemeler	-	-	-	-	-	-	-
b) Ag`imdag`i minnetlemeler	6630,1	5,0	6195,3	4,2	-434,7	-0,8	-6,5
Balans passivinin` ja`mi	133240,8	100	148656,7	100	154159,5	-	11,56

Joqarida analizi qiling`an keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`aniday «Shimbay Biomahsulot» biolaboratoriyasinda ag`imdag`i jildin` basina salistirmali jil aqirinda ja`mi passivler summasi 154159,5 min` swmg`a yamasa 11,56 protsentke artqan. Juwapkershiligi sheklengen ja`miyettin` mal-mu`lkti qurawshi dereklerdin` bunday ta`rtipte ko`beyiwin unamli jag`day sipatinda bahalamaq lazim. Biraq, usi derekler qaysi derekler esabina ko`beygenligine o`z-aldina a`hmiyetke qaratiw maqsetke muwapiq esaplanadi. Biolaboratoriya mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`aniday, ag`imdag`i jil aqirinda o`z qarjilari derekleri jil basina salistirmali 15850,6 min` swmg`a yamasa 12,5 % ke o`skan. Bunday na`tiyjelerdi ka`rxana ushin unamli dep bahalamaq lazim. Sebebi, o`z qarjilari dereklerinin` ko`beyiwi ka`rxananin` finansliq erkinligin artiwina, to`lew qa`biliyetinin` jaqsilaniwina ha`mde ka`rxananin` sotsialliq-ekonomikaliq rawajlaniwina alip keledi. Mag`liwmatlardan ko`rinip turg`aniday, ka`rxanada ag`imdag`i jil aqirina minnetlemeler summasi 434,7 min` swmg`a yamasa 6,5 protsentke pa`seygen. Bul bolsa minnetlemelerdin` uliwmalig passivlerde tutqan salmag`in 0,8 % ke kemeyittirgen. Bul ka`rxananin` bekkem finansliq turaqli

ekenliginen da`lalat beredi. Usi ka`rxanada esabat da`wirinde ag`imdag`i minnetlemeleri, yag`niy kreditorliq qarizlari bir qatar kemeygenligin unamli jag`day sipatinda bahalamaq lazim.

Finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatta ka`rxananin` esabat da`wirindegi da`ramatlari jalpi payda, tiykarg`i (operatsion) xizmet paydasi, uliwma xojaliq paydasi, ayriqsha jag`daylar na`tiyjesinde alinsa- ayriqsha jag`daydag`i paydag`a bo`linedi. Tiykarg`i o`ndiris xizmetinin` basqa da`ramatlari finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatta, usi da`ramatlarg`a tiyisli qa`rejetler shegirip taslang`an halda, to`mendegi jag`daylarda sa`wlelendiriledi:

- da`ramatlardi bunday sa`wlelendiriwdi buxgalteriya esabinin` tiyisli qag`iydalarinda ko`zde tutilg`an yamasa qadag`an qilinbag`anda;
- bir tu`rdegi yamasa xarakteri boyinsha uqsas xojaliq faktleri na`tiyjesinde payda bolg`an da`ramatlar ha`m olar menen baylanisli qa`rejetler ka`rxananin` finansliq jag`dayin xarakterlew ushin za`ru`r esaplanbag`anda.

Minnetlemeler materialliq qa`rejetler menen to`leniwi ko`zde tutilg`an sha`rtnamalardi orinlaw na`tiyjesinde aling`an tu`simge qarag`anda en` keminde to`mendegi mag`liwmatlar aship beriliwi lazim:

- ko`rsetilgen sha`rtnamalar a`melge asirilip atirg`an sho`lkemlerdin` uliwma sani, bunday da`ramattin` tiykarg`i bo`legi tuwri keletug`in sho`lkemdi ko`rsetke halda;
- ko`rsetilgen sha`rtnamalar boyinsha baylanisli sho`lkemlerden aling`an tu`sim u`lesi;
- ka`rxana ta`repinen berilgen o`nim (tovar) qunin aniqlaw usili.

Auditor buxgalteriya esabinin` du`zilisi ka`rxana da`ramatlari tuwrisindag`i mag`liwmatlardi tiykarg`i, investitsiyaliq ha`m finansliq xizmetler boyinsha aship beriw imkaniyatın ta`miyinlewi lazimlig`in esapqa aliwi za`ru`r.

Izertlewlér protsessinde ka`rxana finansliq na`tiyjelerinin` qa`liplesiwin analizlew ushin mag`liwmat sistemasi qa`liplestirildi. Auditor usi bazag`a tayangan halda «Finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabat» (2-forma)da

da`ramatlar, qa`rejetler ha`m keyingi finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i mag`liwmatlardin` esabat jili dawaminda (kvartalliq, yarim jilliq, 9 ayliq, jilliq) o`sip bariwshi ja`mi menen tuwri esaplang`nalig`in tekseriw imkanina iye boladi. Bunda finansliq esabatta en` keminde to`mendegi ko`rsetkishler aship berilgen boliwi lazim: o`nim (tovar, is ha`m xizmet)lerdi satiwdan taza tu`sim; tiykarg`i xizmettin` basqa da`ramatlari; finansliq xizmet da`ramatlari.

Sunday-aq, finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabatta uzaq mu`ddetli aktivlerge kapital qoyilmalar qa`rejetler sipatinda esapqa alinbaydi, olar kapital qoyilmalardi esapqa aliwshi schyotlarda ja`mlenedi ha`m ka`rxana balansinda sa`wlelendiriledi.

1995 jildan baslap ka`rxanalarda arnawli fondlardin` (sotsialliq rawajlaniw fondi, materialliq xoshemetlew fondi, o`ndiristi rawajlandiriw fondi ha`m basqalardin`) sho`lkemlestiriliwi na`zerde tutilmag`an, bunnan qospa ka`rxanalar, qamsizlandiriw kompaniyalari ha`m aksionerlik ja`miyetleri ushin nizam hu`jjetlerine muwapiq rezerv fondinin` sho`lkemlestiriliwi tisqari.

O`z aylanis qarjilarinin` o`siwi ka`rxananin` taza paydasi esabinan yoxud jeke kapitali yamasa qarizlarinin` o`siwi esabinan payda boladi.

Xojaliq ju`ritiwshi sub`ekttin` materialliq ja`rdem puli bir ma`rtelik siyliqlar, ta`g`dirlewler, pensiyalarg`a qosimshalardin` to`leniwi menen baylanisli qa`rejetleri ha`m basqa usi siyaqli qa`rejetler tiyisli pul qarjilardin` bar bolg`aninda, olardin` to`lew deregi ko`rsetilmesten a`melge asiriladi.

Bo`listirilmegen payda-bul taza paydanin` bo`listirilmegen ha`m ka`rxana erkinde qalg`an bo`legi.

Auditor bo`listirilmegen paydani qa`liplestiriwdin` tuwrilig`in ha`m onin` sariplaniwinin` tuwrilig`ina tiyisli da`slepki hu`jjetler, nizamlar ha`m tastiyoqlang`an smetalarg`a muwapiq tekseredi. Bunda usi operatsiyalardin` buxgalteriya esabinda sa`wlelendiriw din` tuwrilig`i aniqlanadi.

Ma`lim bolg`aniday, №21 BEMSna muwapiq bo`listirilmegen payda (qaplanbag`an ziyan)nin` qa`liplesiwi to`mendegi buxgalteriya provodkalari menen sa`wlelendiriledi:

a) taza payda summasina:

Debet 9910 «Keyingi finansliq na`tiyje» schyoti

Kredit 8710 «Bo`listirilmegen payda» schyoti

b) taza ziyan summasina:

Debet 8710 «Bo`listirilmegen payda» schyoti

Kredit 9910 «Keyingi finansliq na`tiyje» schyoti

Esabat jili dawaminda finansliq na`tiyje (payda yamasa ziyani) 9910 «Keyingi finansliq na`tiyje» schyotida sa`wlelendiriledi. Jil aqiinda 31 dekabr sa`nesi menen balansti reformalaw waqtinda aling`an taza payda (ziyan) summasi 9910 schyotinan 8710 «Bo`listirilmegen payda» schyotina o`tkiziledi.

Aytip o`tiw kerek, jan`a schyotlar rejesinde arnawli maqsetlerge fondlar sho`lkemlestiriw ushin o`z-aldina schyotlar ko`zde tutilmag`an. Ka`rxana paydani qa`liplestiriw, taza paydani bo`listiriw, fondlar ha`m rezervler sho`lkemlestiriw ushin analitik esapti g`a`rezsiz sho`lkemlestiriwi mu`mkin. Bul qarjilardi isletiw bag`darlari boyinsha mag`liwmatlarga iye boliwdi ta`miyinleydi.

№21 «Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektler finans-xojaliq xizmeti buxgalteriya esabinin` schyotlar rejesi ha`m onin` qollaw boyinsha ko`rsetpe» atli BEMSna muwapiq, taza paydani bo`listiriw ha`m isletiw tek ka`rxana mu`lkdarlari razilig`i menen a`melge asiriladi. Auditor taza paydani isletiwge tiyisli xojaliq operatsiyalarin esapta sa`wlelendiriw bir qansha faktorlarga baylanislig`in esapqa aliwi lazim. Taza paydani isletiwdin` esapta sa`wlelendiriliwin 3 variantqa bo`liw mu`mkin.

Eger ka`rxana mu`lkdarlari (aksionerler, du`ziwshileri) ta`repinen tastiyoqlang`an o`tken jildag`i (yamasa esabat jilindag`i) taza payda esabinan qa`rejetlerdi a`melge asiriw smetasina iye bolsa, ol halda buxgalter esabinda

bo`listirilmegen paydani kemeytiriw mu`mkin. Sonday qilip, usi jantasiwdi a`melge asiriw ushin to`mendegiler za`ru`r:

- mu`lkdarlardin` ma`lim tu`rdegi qa`rejetlerdi ma`lim esabat jili taza paydasi esabinan ma`lim summag`a finanslastiriw huqiqin beriw tuwrisindag`i qarari;

- paydani sariplaw ushin basshinin` hu`jjet penen tastiyclang`anlig`i; alding`i da`wir ushin paydanin` bar ekenligi.

Izertlewler soni ko`rsetdi, mu`lkdarlar razilig`i bolmag`an jag`daylarda, qa`rejetlerdi taza payda esabinan a`melge asiriw ha`m buxgalteriya esabi schyotlarina sa`wlelendiriw boyinsha a`meldegi normativlik hu`jjetlerde aniq usinilar berilmegen. Bunday jag`daylarda qiling`an qa`rejetler 3290 «Basqa mu`ddet keshiktirilgen qa`rejetler» schyotinda sa`wlelendirilidi usinis etemiz. Mu`lkdarlar razilig`i aling`annan son` bolsa, usi qa`rejetler ka`rxana erkinde qalatug`in-bo`listirilmegen payda esabinan qaplanadi:

Biz buni to`mendegi kestedeyag`niy «Shimbay Biomahsulot» biolaboratoriyasinin` finansliq na`tiyjeleri qurami, du`zilisi ha`m dinamikalig` o`zgerisleri analizinde ko`rip shigiwimiz mu`mkin. (2.3.-keste).

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, laborotoriyanin` sap paydasi 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali 5455 min` swmg`a ko`beygen.

2014 jildin` sap paydasinin` bunday ra`wishte ko`beyiwi o`nim(jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`simnin` 9618,8 min` swg`a kobeygenlligi ha`mde o`nim (jumis ximet)lerdi satiwdan aling`an tu`simge salistirmali da`wir qa`rejetlerinin` 5355,7 min` swmg`a azayiwi ta`sir ko`rsetken. Da`wir qa`rejetlerdin` keskin azayiwi xojaliktag`i administrativlik qa`rejetlerdin` alding`i jillarg`a salistirmali azayg`anlig`i unamli ta`sir ko`rsetken. laborotoriya basshilari da`wir qa`rejetleri quramin analiz qilip shiqqan halda olardi elede kemeyittiriw sharalarin ko`riwi kerek. Filialdin` tiykarg`i xizmetinen basqa da`ramatlari salistirmali 2014 jilda 2013 jilg`a salistirmali 132301,9 min swmg`a kemeyiwi ta`sir qilg`an

2.3-keste

«Shimbay Biomahsulot» biolaboratoriyasining finansliq na`tiyjelerdin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerinin` analizi

Ko`rsetkishler	2013 jil	2014 jil	O`zgeris i (+, -)
	Summa, min` swm	Summa, min` swm	
1	2	3	4
1. O`nim(jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim	65310,7	74929,6	+9618,8
2. Satilg`an o`nim(jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi	29168,3	38122,9	+665,2
3. O`nim satiwdan jalpi payda (ziyan)	36142,4	36807,6	+2657,1
4. Da`wir qa`rejetleri	13285,8	7930,1	-5355,7
5. Tiykarg`i o`ndiris xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	22856,5	28875,7	+6019,2
6. Uliwma xojaliq xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	22856,5	28875,7	+6019,2
7. Ayriqsha payda ha`m ziyanlar	-	-	-
8. Da`ramat salig`i to`legenge shekem payda (ziyan)	22856,5	28875,7	+6019,2
9. Da`ramat(payda)tan saliq ha`m basqa saliqlar	3671,3	4236,2	+564,9
10. Esabat da`wirindegi taza payda yamasa ziyan	19185,2	24640,2	+5455

Ha`zirgi ku`nde ka`rxanalar xizmetinin` na`tiyjeliligine baha beriwdin` tiykarg`i ko`rsetkishlerden biri rentabellik ko`rsetkishi esaplanadi.

Rentabellik ka`rxananin` paydaliliq da`rejesin xarakterleydi. A`dette onin` bir neshe tu`rleri esap-kitap qilinadi. Bul paydanin` o`zgerisine ta`sir etiwshi birlikler boyinsha yamasa g`a`rezsiz birlikler boyinsha aniqlaniwi mu`mkin.

Ka`rxanada rentabellikni aniqlawdin` bir neshe tu`rleri bolip, bu`gingi ku`nde a`meliyatta ken` tarqalg`an rentabellik ko`rsetkishlerinin` ayrimlarin joqaridag`i kesteler ja`rdeminde analiz qilib shiqqanimizda to`mendegi na`tiyjelerge erisildi.

2.4-keste

«Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyanin` rentabellik ko`rsetkishleri, olardin` tu`rleri ha`m ta`sir etiwshi faktorlar analizi

№	Ko`rsetkishler	2013 jil	2014 jil	Parqi(+;-)
1	2	3	4	5
1	O`nim (jumis,xizmet) satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swm	65310,7	74929,6	+9619,6
2	Satilg`an o`nim (jumis, xizmet) lerdin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi, min` swm	29168,3	38122,9	+8954,5
3	O`nim (jumis,xizmet) satiwdan aling`an jalpi payda (ziyan), min` swm	36142,3	36806,6	+664,3
4	Taza payda, min` swm	19185,2	24640,2	+5455
5	Tiykarg`i qurallardin` ortasha jilliq quni (qaldir quninda), min` swm	85099,7	101941,2	+16841,5
6	Oborot qarjilarinin` ortasha jilliq quni, min` swm	48141	36861,5	-11279,5
7	Ka`rxananin` ja`mi mu`lki, min` swm	133240,8	148657,4	15416,6
8	O`zinin` qarjilari derekleri, min` swm	506443,0	142461,3	+9220,5
9	Qariz qarjilari, min` swm	6630,1	6195,3	-434,8
10	O`nim satiw rentabelligi,%	29,37	32,88	+3,51
11	Tiykarg`i qurallar rentabelligi, %	22,54	24,17	+1,63
12	Oborot qarjilari rentabelligi, %	39,85	66,84	+26,99
13	O`ndirislik o`zine tu`ser bahasi rentabelligi, %	65,77	64,63	-1,14
14	O`z qarjilari rentabelligi, %	15,15	17,29	+2,14
15	Mal-mu`lk rentabelligi, %	14,39	16,57	+2,18
16	Uliwmaliq rentabellik, %	18,39	17,75	-0,64
17	Qariz qarjilari rentabelligi, %	289,36	297,72	+108,36

2.4-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`aniday, biz analiz qilib atirg`an «Shimbay biomaxsulot» biolaboratoriyanin` esabat jilinda o`tken jilg`a salistirmali ko`pshilik rentabellik tu`rleri boyinsha ko`beyiwi gu`zetilgen.

Mag`liwmatlardan ko`rinip turg`aniday, ag`imdag`i jilda o`nim (jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim mug`dari 96118,8 min` swmg`a artqan bolsada, bug`an say ra`wishte o`nimlerdin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi da, basqa tu`rdegi aktivler de o`sken. Sonin` menen bir qatarda, taza payda mug`dari da 5455 min` swmg`a artqan. Bul jag`daydi a`lbette unamli bahalamaq lazim. Usi orinda, oborot qarjilarinin` ortasha jilliq quni bolsa 11279,5 min` swmg`a ha`mde o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi rentabelligi ha`m uliwmaliq rentabellik te

kemeygenin ko`riwimiz mu`mkin. Ka`rxana administratsiyasi rentabellik ko`rsetkishlerinin` kemeygenin jaqsilaw sharalarin ko`riwi lazim boladi. Keri jag`dayda, ka`rxananin` finansliq jag`dayi jamanlasiwi mu`mkin.

Pitkeriw kvalifikatsiyaliq jumisi ob`ekti bolg`an Shimbay «Biomahsulot» biolaboratoriyasinda ha`r jili finansliq esabattin` “Finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabat” o`z waqtinda du`zilip, tiyisli organlarga usinis qiling`an.

JUWMAQLAW HA`M USINISLAR

Ma`mleketimizde ekonomikani erkinlestiriv ha`m modernizatsiya qiliw sharayatinda ka`rxanalardin` finansliq jag`dayin bekkemlew za`ru`r a`hmiyetke iye bolmaqta. Usi waziypani a`melge asiriwda finansliq na`tiyjelerdin` qa`liplesiwi ha`m paydanin` isletiliw protsesslerin analiz qiliw tiykarinda paydalanilmay jatqan mu`mkinshiliklerdi tawip paydalaniw o`z-aldina orin tutadi.

G`a`rezsiz O`zbekstan demokratikaliq printsiplerge tiykarlang`an, sotsialliq-ekonomikaliq turg`inliqti ta`miyinleytug`in turaqli ekonomikaliq sistema - bazar ekonomikasın qa`liplestiriwge qartilg`an reformalardi a`melge asiriwda zamanago`y finans sistemasi ha`m oni basqariwdin` na`tiyjeli mexanizmlerin qa`liplestiriw ma`seleleri a`meldegi reformalardan ku`tiletug`in na`tiyjelerge erisiwdin` za`ru`r faktorlarinan biri bolip esaplanadi.

Finansliq na`tiyjelerdin` ekonomikaliq mazmuni, esabi ha`m analizi boyinsha o`tkizilgen teoriyalıq, metodikaliq ha`m a`meliy izleniwler ko`rsetiwinshe, olar quramali ha`m miynet siyimlilig`i joqari ob`ekt esaplanip ha`m ilimiy-metodikaliq ha`m sho`lkemlestiriw-normativlik, a`meliy ta`jiriye talap qiladi.

Bul ma`selelerdi sheshiw protsessinde belgili mexanizmler qollaniladi. Olardan biri xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlardin` finans-xojaliq xizmetin turaqli tu`rde analiz qiliw mexanizmi bolip tabiladi. Biz Shimbay «Biomahsulot» biolaboratoriyasinin` xojaliq ju`rgiziw xizmetin finans esabati tiykarinda analizlew boyinsha o`zimizdin` to`mendegishe pikir ha`m usinislarmizdi bildirmekshimiz.

1. Shimbay «Biomahsulot» biolaboratoriyasinin` finansliq xizmetin finans esabati tiykarinda analizlegende qa`rejetlerdi esapqa aliw boyinsha esabatti elede jaqsi jolg`a qoyiw boyinsha shara-ilajlar islep shig`iw kerekligi.

2. Shimbay «Biomahsulot» biolaboratoriyasinda ka`rxanalardi finansliq esabatlar esabin jaqsi jolg`a qoyiw ushin esap ju`rgiziwshi xizmetkerlerdi, olardin` bilimin arttiriw ma`selelerin ko`rip shig`iwi kerek. Sebebi ha`zirgi waqitta buxgalteriya esabi jumislari ju`rgiziwde du`nya ju`zi standartlarina o`tken bir

waqitta ta`jiriybeli qa`nigeler jetispewshiligi na`zerde tutiladi, sol sebepten bul schyotlar menen ha`m esabattin` taza formalari menen jumis alip bariw bir qansha kiyinshiliqlardi payda etiw so`zsiz.

3. Izertlewde paydag`a ta`sir ko`rsetiwshi faktorlar analizinde faktorlar: satilg`an o`nim mug`dari ha`m baha faktorinan tisqari o`zgeriwshen` ha`m turaqli qa`rejetler faktorlarin inabatqa aliw za`ru`rligi tiykarlandi..

Sonday-aq, rentabellikke ta`sir ko`rsetiwshi faktorlar kompleks analiz qilinip, barliq kapitaldin` haqiqiy rentabellik da`rejesi: satiw ko`lemi, satiw strukturasi, satiw bahasi, o`zgeriwshen` ha`m turaqli qa`rejetler, tiykarg`i xizmettin` basqa da`ramatlari ha`m kapitaldin` aylaniwshiliq koeffitsientine baylanislilig`i tiykarlandi. Usi faktorlar ta`sirin anig`iraq esaplaw ha`m finansliq na`tiyjelerdi boljaw, rejelestiriw da`rejesinin` sipatinin` ja`nede joqari boliwin ta`miyinleydi.

4. Finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabat (2-forma)tin` elementleri ha`m jan`a schyotlar rejesinin` V-«Qa`rejetler ha`m da`ramatlar» bo`limi schyotlarin qiyosiy analiz qiliw na`tiyjesinde olardin` finansliq na`tiyjelerdi qa`liplestiriw boyinsha o`z-ara baylanisqan sistema ekenligi xarakterlenedi. 9200-«Tiykarg`i qurallar ha`m basqa aktivlerdin` shig`ip ketiwin esapqa aliwshi schyotlar» bolsa, bizin` pikirimizshe, bul sistemadan alip taslandi.

Pitkeriw kvalifikatsiyaliq jumisin tayarlaw protsessinde «Shimbay biomahsulot» biolaboratoriyasinda buxgalteriya esabinin` sho`lkemlestiriliwi, finansliq esabatlardi du`ziw menen baylanisli islerdi a`melge asiriw ta`rtibi u`yrenip shig`ildi.

Ka`rxana isshilerinin` sani boyinsha kishi ka`rxanalar toparinaa kiredi ha`m saliq saliwdin` a`piwayilastirilg`an ta`rtibi boyinsha birden-bir saliq to`lemin to`leydi.

O`z xizmeti dawaminda birden-bir saliq to`lewde ka`rxana bir neshe qa`te ha`m kemshiliklerge jol qoyg`an. Bul kemshiliklerge misal sipatinda birden-bir saliq to`lewin to`lewde saliqqa tartilatug`in bazag`a qosilatug`in tiykarg`i

xizmettin` basqa da`ramatlarin saliq esaplawda inabatqa alinbag`anlig`ni keltiriw mu`mkin, yag`niy ka`rxana xaliq-araliq joybarlardan teginge transport qurallari ha`mde arnawli u`skeneler alg`an. Lekin olardin` qunin tiykarg`i xizmettin` basqa da`ramati sipatinda saliqqa tartilatug`in bazag`a kiritpegen.

Usi ku`nge shekem ka`rxana buxgalteriyasinda buxgalteriya esabinin` a`piwayilastirilg`an ta`rtibi engizilgen. Xojaliq aylanislarin esapqa aliwda memorial orderlerinen paydalanilg`an. Usig`an qaramastan paydalalinip atirg`a`n memorial orderler xojaliq aylanislarin toliq qamrap almag`an. Bug`an tiykarg`i qurallar ha`reketi boyinsha aylanislardin` memorial orderlerde sa`wlelendirilmegenligini misal qiliw mu`mkin.

Joqarida aytip o`tilgen pikirlerden kelip shig`ip Shimbay «Biomahsulot» biolaboratoriyanin` finansliq awhali ha`mde finansliq na`tiyjelerin ja`nede jaqsilaw, buxgalteriya esabin ha`mde esabat du`ziw jumislarin normativ hu`jjetlerge tiykarlang`an halda tejemkerlik menen sho`lkemlestiriwge qaratilg`an to`mendegi usinislari islep shig`ildi:

- ka`rxana aktivlarinen o`nimli ha`m aqilg`a muwapiq paydalaniw ushin en`likvidli aktivler bolg`an pul qarjilarin uzaq mu`ddet bos turip qaliwina jol qoymasliq kerek. Pul qarjilarin ha`reketin aniq rejelestiriw tiykarinda artiqsha bolg`an ha`m bos turip qalip atirg`an pul qarjilarin investitsiyalarg`a yamasa ka`rxana materialliq texnika ta`miynatin modarnizatsiyalawg`a qaratilg`an kapital qoyilmalarg`aa bag`darlaw kerek;

- birden-bir saliq to`lemin esaplawda ka`rxananin` tiykarg`i tu`simi menen birge saliqqa tartiwdin` basqa obektleri esaplang`an basqa da`ramatlardi da aniq esaplaw ha`m saliq salinatug`in bazag`a kiritiw lazim;

- tejemkerlik printsipti tiykarinda kishi ka`rxanalar ha`m mikrofirmalar ushin qolay bolg`an buxgalteriya esabinin` a`piwayilastirilg`an ta`rtibin engiziw;

Usi usinislari ka`rxanalar finansliq na`tiyjelerin ja`nede jaqsilaniwina, finansliq esabat ko`rsetkishlerinin` isenimli boliwina xizmet qiladi.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI

1. Karimov I.A. 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mwljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor ywnalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq swzi, 2015 yil
2. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish - ustuvor maqsadimizdir. - Prezident Islom Karimovning Wzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qwshma majlisidagi ma`ruzasi // Xalq swzi, 2010 yil 28 yanvar.
3. Karimov I.A. Wzbekiston xalqiga yangi yil tabrigi. – “Xalq swzi” gazetasi.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizda demoraktik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi- T.: Wzbekiston, 2010.
5. Karimov I.A. Demokratik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shaklantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir.–T.: 19.T. Wzbekiston, 2011.
6. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, Wzbekiston sharoitida uni bartaraf etishning ywllari va choralari. – T.: Wzbekiston, 2009.
7. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: Wzbekiston, 2010.
8. Wzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: Wzbekiston, 2010.
9. Wzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisi twg`risida axborot // “Xalq swzi” gazetasi, 2012 yil 20 yanvar.
- 10.Wzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -Toshkent: "Wzbekiston", 1992.
- 11.Wzbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksi. -T.: 1995 y.
- 12.“Byudjet tizimi twg`risida”gi Wzbekiston Respublikasi Qonuni. 2000 yil 14 dekabr.

13. Wzbekiston Respublikasi Qonuni “Buxgalteriya hisobi twg`risida”. -T.: Wzbekiston. 1996 yil.
14. Wzbekiston Respublikasi Qonuni «Auditorlik faoliyati twg`risida» (yangi tahriri), 2000 y, 26 may.
15. Wzbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (Yangi tahriri). –T.: “Norma” MChJ, 2008.
16. Wzbekiston Respublikasi Qonuni «Fermer xwjaligi twg`risida». (Yangi tahriri). Toshkent. 2004.
17. Buxgalteriya hisobining milliy standartlari. Toshkent. WzBAMA nashriyot-axborot markazi, 2007. -198 b.
18. Wzbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti. 21-son “Xwjalik yurituvchi sub`ektlarning moliyaviy xwjalik faoliyati buxgalteriya hisobi schyotlarining rejasi va uni qwllash bwyicha ywriqnoma” -T.: Wzbekiston Respublikasi Auditorlar palatasi, 2007.
19. Abdullaeva Sh. Pul,kredit va banklar. –T.: «Moliya» nashriyoti, 2000 y. -312 b.
20. Bobojonov O, Jumaniyozov K. Moliyaviy hisob. -T.: ”Moliya” nashriyoti, 2002. -672 b.
21. Vahobov A.V., Ibrohimov A.T., Ishonqulov N.F. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. -T.: «Sharq», 2005. - 480 b.
22. Dwsmuratov R.D. Audit asoslari. -T.: «Wzbekiston milliy entsiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. -518 b.
23. Dwsmuratov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. «Yangiywl poligraf servis». 2007. - 320 b.
24. Dwsmuratov R., Masharipov O. Fermer xwjaligida buxgalteriya hisobi va hisobotini tashkil etish. Toshkent. 2007. -90 b.
25. Ibragimov A., Ochilov I, Qwziev I, N.Rizaev. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. -T.: «Iqtisod-moliya», 2008. - 444 b.

26. Karimov A., Islomov F., Avloqulov A. Buxgalteriya hisobi. -T.: «Sharq», 2004. – 592 b.
27. Ochilov I. Qurbonboev J. Moliyaviy hisob. -T.:«Iqtisod-moliya», 2007.- 488 b.
28. Pardaev M.Q. Iqtisodiy tahlil. Wquv qwillanma. 1 va 2-qism. -T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2001. - 176 b.
29. Pizengolts M.Z. “Buxgalterskiy uchet v selskom xozyaeystve”. M.: Finansi i statistika. 1-tom. 2001. -480 s.
30. Radjapov R., Dwsmuratov R. Qishloq xwjalik korxonalarida buxgalteriya hisobi. Nukus. “Bilim”, 1995.
31. Sotivoldiev A.S. Zamonaviy buxgalteriya hisobi. 1,2,3-tomlar. –T.: “Moliya”, 2004.
32. Sotivoldiev A.S., Itkin Yu.M. “Zamonaviy buxgalteriya hisobi”. 1-2 tom. –Toshkent. “Moliya”, 2002.
33. «Shimbay mahsulot» biolaborotoriyasinin` 2013-2014-jillardag`i buxgalteriyaliq esap mag`liwmatlari
33. Internet saytlari:
- www.accounting.rutgars.edu
- www.1c.ru
- www.glavbukh.ru